

WORKING PAPERS

39

Veronika Hvozdíková

STARNUTIE POPULÁCIE V EÚ A VO SVETE S OHĽADOM NA POTENCIÁL STRIEBORNEJ EKONOMIKY

Edícia **WORKING PAPERS** prináša priebežné, čiastkové výsledky výskumných prác pracovníkov alebo tímov EÚ SAV riešených v rámci výskumných projektov, ktoré môžu byť obsahom aj ďalších publikácií.

AUTORKA

Ing. Veronika Hvozdíková, PhD.

RECENZENTI

h. doc. RNDr. Viliam Páleník, PhD.

Ing. Marek Radvanský

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV 0135-10 v rámci projektu „Strieborná ekonomika ako potenciál budúceho rastu v starnúcej Európe“.

ABSTRAKT

Starnutie populácie v EÚ a vo svete (s ohľadom na potenciál striebornej ekonomiky)

Úvodná kapitola práce je venovaná problematike starnutia populácie v Európe – prezentuje najnovšie zmeny a výsledný demografický profil EÚ, popisuje dynamiku procesu starnutia európskej populácie na základe hlavných indikátorov a porovnáva priebeh tohto procesu naprieč Európou. V ďalšej časti približujeme reakciu komunitárnych politík a charakterizujeme zmenu v chápaní procesu starnutia od hrozby smerom k príležitosti, a to k takej, ktorej využitie by mohlo prispieť k hospodárskemu rastu (strieborná ekonomika). Záverečná kapitola predstavuje fenomén starnutia populácie v celosvetovom rozmere a identifikuje rozvíjajúce sa ekonomiky ako tie, ktoré v súčasnosti čelia najvyššej dynamike starnutia. Selekcii hlavných obchodných partnerov EÚ a SR a stručný pohľad na ich rastový potenciál dopĺňa analýza štádia ich demografického prechodu (vrátane výhľadu) s cieľom potvrdiť hypotézu o existencii potenciálu rozvoja strieborného trhu u hlavných obchodných partnerov, čím identifikujeme potenciálne teritória pre export striebornej produkcie vyrobenej v Európe, resp. na Slovensku.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

Starnutie populácie, strieborná ekonomika, Európska únia, krajiny BRIC

ABSTRACT

Population ageing in the EU and the world (in the light of silver economy potential)

In the first chapter the paper analyses the most recent patterns and changes in demographic development in Europe, presents results of the main ageing indicators and compares the speed of ageing process across the European countries. The second chapter focuses on the EU's policy response to the population ageing, while it advocates for a new approach to ageing issue which understands population ageing as opportunity rather than a threat. In the last chapter we characterize ageing population as a global phenomenon and compare dynamics of ageing process in developed and developing regions of the world, with a special focus on the main trade partners of the EU (and Slovakia) with aim to identify probable future markets with potential of economic growth on the one hand and potential of growing demand for silver economy products (based on demographic projections) exported from the European territory.

KEYWORDS

Population ageing, silver economy, European Union, BRIC countries

JEL CLASSIFICATION: F01, J11

Za obsah a jazykovú úroveň zodpovedá autor.

Technické spracovanie: Mária Lacková

Ekonomický ústav SAV, Šancová 56, 811 05 Bratislava, www.ekonom.sav.sk

KONTAKT: Veronika.Hvozdikova@savba.sk, tel. 52 49 82 14 kl. 121

© Ekonomický ústav SAV, Bratislava 2012

O B S A H

ÚVOD.....	4
1. DEMOGRAFICKÝ KONTEXT STARNUTIA POPULÁCIE V EURÓPE.....	5
1.1. Najnovšie trendy vo vývoji demografického profilu Európy	5
1.2. Zmeny v dynamike starnutia európskej populácie	8
2. STARNUTIE POPULÁCIE A STRIEBORNÁ EKONOMIKA V AGENDE EÚ	15
2.1. Od výzvy k príležitosti – koncepcia „striebornej ekonomiky“	17
2.2. Potenciál striebornej ekonomiky	19
3. STARNUTIE VO SVETE Z POHLADU POTENCIÁLU EXPORTU STRIEBORNEJ EKONOMIKY EÚ DO OSTATNÝCH EKONOMICKÝCH CENTIER SVETA	21
3.1. Globálny rozmer demografického prechodu.....	21
3.2. Existujúce obchodné vzťahy a ekonomická sila hlavných obchodných partnerov EÚ	26
3.3. Osobitosti procesu starnutia populácií exportných partnerov EÚ	32
<i>Prípad Spojených štátov amerických a Japonska</i>	<i>36</i>
<i>Prípad krajín BRIC a Ukrajiny</i>	<i>38</i>
NAMIESTO ZÁVERU: „ŠANCA PRE STRIEBORNÚ EKONOMIKU“	44
LITERATÚRA	50
TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍK	51

Úvod

Problematika starnutia populácie býva obvykle spájaná hlavne s otázkami dlhodobých negatívnych ekonomických efektov tejto vo svete prebiehajúcej demografickej zmeny – s otázkou udržateľnosti verejných systémov sociálneho zabezpečenia (vrátane dôchodkových systémov), systémov zdravotnej starostlivosti, s problémom nedostatku či úbytku pracovnej sily, nárastu zaťaženia produktívnej populácie a pod., menšia pozornosť sa venuje napríklad zmene vzorov spotrebného správania čoraz staršej populácie či vznikajúcim podnikateľským príležitostiam. Ambíciou tejto práce je práve odhaliť iný pohľad na starnutie populácie, priblížiť rozsah možností a príležitosti, ktoré v spoločnostiach so zmenenou demografickou štruktúrou budú vznikať, a to konkrétne v dvoch rovinách.

Prvou rovinou je pohľad do vnútra samotnej Európskej únie, kde najprv analyzujeme demografické procesy, ktoré viedli k starnutiu európskej populácie, so zameraním sa na najnovšie zmeny v demografických trendoch v posledných rokoch, porovnávame priebeh procesu starnutia v geografických regiónoch Európy, aby sme získali ucelený pohľad na súčasný a budúci demografický profil Európy v kontexte skúmanej problematiky. Následne približujeme na komunitárnej úrovni zmenu v chápaní procesu starnutia populácie výlučne ako demografického trendu s negatívnymi spoločenskými a hospodárskymi dôsledkami smerom k jeho definovaniu ako príležitosti, a to takej, ktorej využitie by mohlo prispieť k hospodárskemu rastu Únie, resp. povedie k ekonomickým benefitom. Zmyslom je poukázať na to, že i keď koncepcia „striebornej ekonomiky“ je pomerne mladou, Európska únia vníma túto príležitosť a čoraz intenzívnejšie zapracováva aspekty striebornej ekonomiky do svojich dokumentov.

Druhá rovina je zosobnená v prezentácii procesu starnutia populácie v celosvetovom rozmere, Európa nie je jediným regiónom, v ktorom k starnutiu populácie dochádza, čo z nášho pohľadu znamená, že nie je jediným trhom, kde strieborná produkcia môže nájsť svoje uplatnenie. Výlučne demografický rozmer problematiky však nie je postačujúci, globálny pohľad na starnutie svetovej populácie preto dopĺňa stručná analýza ekonomickej sily hlavných ekonomických centier a zároveň hlavných obchodných partnerov Únie – existencia intenzívnych obchodných vzťahov Únie s hlavnými partnermi, ich hospodársky vývoj či podiel na svetovom obchode spolu s charakteristikami dynamického priebehu starnutia ich populácií vytvárajú predpoklady pre využitie potenciálu exportu produktov a služieb striebornej ekonomiky do týchto regiónov, resp. pre využitie výhod cieľenej orientácie časti exportu na produkciu určenú pre strieborný trh. V závere sa preto venujeme bližšej identifikácii štádia demografického prechodu u týchto partnerov s cieľom potvrdiť existenciu potenciálu rozvoja strieborného trhu u hlavných obchodných partnerov EÚ (i SR), a tým identifikovať potenciálne exportné teritória s pravdepodobnosťou uplatnenia sa striebornej produkcie. Niektoré príklady z praxe či pilotné projekty na záver ilustrujú, že ide o novú a jedinečnú ekonomickú príležitosť s dlhodobou perspektívou či celosvetovým dosahom.

1. DEMOGRAFICKÝ KONTEXT STARNUTIA POPULÁCIE V EURÓPE

Uplynulé zmeny v demografických procesoch, ktoré viedli k súčasnému demografickému profilu Európy, ale i aktuálne prebiehajúce trendy prinášajú významné dôsledky tak z pohľadu demografickej štruktúry európskej populácie, ako i z pohľadu dynamiky celkovej populačnej zmeny (t. j. prirodzeného pohybu obyvateľstva). V prípade Európskej únie (EÚ 27) je populačný rast v súčasnosti zabezpečovaný v prevažnej miere vďaka čistej migrácii, ktorá sa stala hlavnou silou demografického rastu Európy už počiatkom 90-tych rokov minulého storočia. V ôsmych členských štátoch EÚ dokonca momentálne dochádza k úbytku ich populácie (údaje k 1. januáru 2012 podľa databázy Eurostatu).¹ Príspevok prirodzeného prírastku k rastu európskej populácie síce v posledných rokoch mierne stúpa (vďaka rastúcej pôrodnosti), miera úhrnnej plodnosti je však v EÚ stále hlboko pod záchovnou hodnotou. Starnutie európskej populácie, ktoré je výsledkom nielen nízkych mier plodnosti ale i rastúcej dĺžky života, bude mať samozrejme dôsledky pre formulovanie európskych politík nielen na komunitárnej úrovni, vyžiada si adaptáciu politík i na úrovni jednotlivých členských štátov. S príchodom početnej povojnovej generácie do dôchodkového veku sa dynamika procesu starnutia zrýchlila v nebyvalom rozsahu, bezprecedentný podiel staršej populácie ovplyvní spoločenský i hospodársky život v krajinách EÚ.

1.1. Najnovšie trendy vo vývoji demografického profilu Európy

Súčasný (a budúci) demografický profil Európy je jednak výsledkom nového modelu reprodukčného a rodinného správania, ktorý sa rozvinul pod vplyvom spoločenských a hodnotových zmien v modernej spoločnosti, odráža však i pozitívne dôsledky modernizácie spoločnosti spojené s technologickým a vedeckým pokrokom či všeobecným zlepšovaním zdravotných štandardov a podmienok poskytovania zdravotnej starostlivosti. Z demografického hľadiska bolo výsledkom týchto zmien predovšetkým predlžovanie ľudského života, ale i pokles pôrodnosti, oba spomínané demografické javy viedli k zmene vo vekovej štruktúre európskej populácie v zmysle nárastu podielu starších vekových kohort na celkovej populácii. (Bližšie sa hlavným demografickým trendom, ktoré viedli k starnutiu populácie v krajinách EÚ, venujeme v rámci tohto projektu² v práci Dovál'ová, 2011; nasledujúca časť prezentuje aktuálny vývoj hlavných determinantov procesu starnutia, najmä v poslednom desaťročí.)

V posledných rokoch sa v Európe začal objavovať pozitívny obrat vo vývoji pôrodnosti – po dekádach nepretržitého poklesu počtu živonarodených detí pripadajúcich na jednu ženu sa tak mierne *rastúca miera plodnosti* stáva popri predlžujúcej sa strednej dĺžke života druhým hlavným pozitívnym demografickým javom. Ako bod obratu sa (v európskych dokumentoch)

¹ K úbytku populácie došlo podľa predbežných dát k 1. januáru 2012 vo všetkých troch pobaltských krajinách – Litve, Lotyšsku a Estónsku, ďalej v Rumunsku, Bulharsku, Portugalsku, Maďarsku a Grécku. Rok predtým ale zaznamenalo medziročný pokles počtu obyvateľstva napríklad i Nemecko.

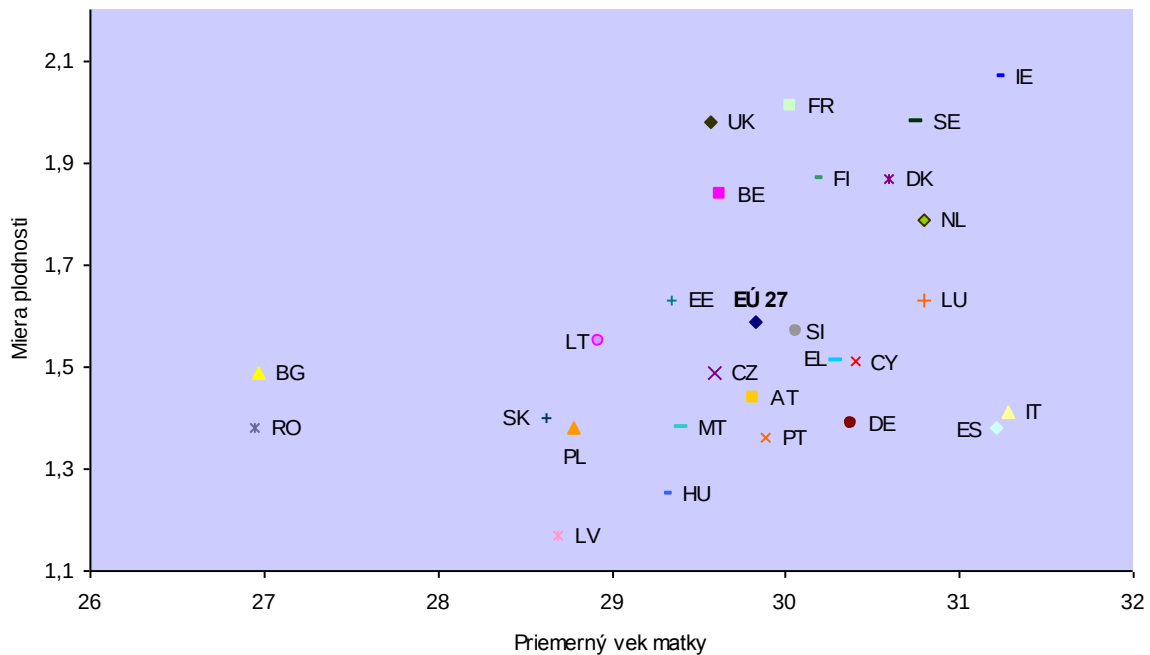
² Projekt APVV 0135-10 „Strieborná ekonomika ako potenciál budúceho rastu v starnúcej Európe“.

najčastejšie uvádza rok 2003, najnižšia plodnosť bola dosahovaná v rokoch 2001 – 2002, v roku 2002 sa až v 11 krajinách dnešnej EÚ 27 pohybovala miera plodnosti pod úrovňou 1,3; priemerná hodnota miery plodnosti pre EÚ 27 bola v tej dobe 1,45 dieťaťa na ženu. Najnižšie hodnoty plodnosti zaznamenali v tom roku Česká republika (1,17) a Slovensko (1,19), boli to jediné dve krajiny s plodnosťou nižšou ako 1,2 (obzvlášť kritická situácia bola v Českej republike, kde sa miera plodnosti pohybovala na tak nízkej úrovni už niekoľko rokov predtým). Po roku 2003 však dochádza k postupnému zvyšovaniu miery plodnosti, v roku 2007 už bolo Slovensko poslednou krajinou EÚ 27 s úhrnnou plodnosťou pod úrovňou 1,3 a v rokoch 2008 a 2009 bola miera plodnosti vo všetkých krajinách nad touto hodnotou (aj keď v roku 2010 podľa posledných dostupných dát Eurostatu klesla úhrnná plodnosť opäť pod 1,3 v Maďarsku a Lotyšsku; pre porovnanie v SR sa momentálne pohybuje na hranici 1,4). Priemerná úhrnná plodnosť sa tak v EÚ vyšplhala zo spomínaných 1,45 na 1,6.

Mierny nárast pôrodnosti v Európe je doprevádzaný postupne sa zvyšujúcim priemerným vekom ženy pri pôrode – až v 12 štátoch EÚ 27 je priemerný vek matky pri pôrode vyšší ako 30 rokov, pred 10 rokmi to boli len 4 krajiny. S odkladom rodičovstva do vyššieho veku dochádza v danom časovom úseku k procesu akéhosi „dobiehania“ – v prvej fáze pôrodnosť poklesne, neskôr však nastane jej oživenie. Rastúcu pôrodnosť tak môžeme sčasti pripísať efektu „odložených pôrodov“, ktorý pravdepodobne prispeje k o niečo vyššej pôrodnosti i v najbližších rokoch, ťažko však povedie k návratu plodnosti na úroveň zachovnej hodnoty. Môže však prispieť k zmierneniu dynamiky starnutia európskej populácie v budúcnosti, ako i k pomalšiemu tempu prípadného úbytku európskej populácie. Zaujímavým je nový trend, ktorý sa s javom odložených pôrodov spája. Kým v minulosti bol jednou z charakteristík rodinného správania pokles počtu detí v rodine s rastúcou životnou úrovňou krajiny, dnes naopak, štáty EÚ s vyššou životnou úrovňou vykazujú vyššiu mieru plodnosti a naopak. Ide totiž práve o krajiny s najvyšším priemerným vekom ženy pri pôrode a s vyšším priemerným vekom sa momentálne spája i väčší počet detí na jednu ženu. A tak v krajinách ako Švédsko, Francúzsko, Dánsko, Holandsko, Fínsko či Írsko pozorujeme nielen najvyššie hodnoty priemerného veku matky pri pôrode, ale i nadpriemerne vysoké miery plodnosti. Na opačnom konci spektra sú krajiny ako Bulharsko, Rumunsko, Lotyšsko, Poľsko, ale i Slovensko (pozri graf 1.1). Aj keď je v tomto kontexte ťažké očistiť vplyv rodinných politík od kultúrnych a spoločenských faktorov, nezanedbateľným faktom určite je i to, že do prvej skupiny patria krajiny s pomerne štedrou a ústretovou rodinnou politikou. Hypotéza, že pôrodnosť opäť rastie s prosperitou krajiny, zakladá určité pozitívne očakávania ohľadne budúceho vývoja pôrodnosti v štátoch EÚ s nižšou životnou úrovňou.

Ďalším zaujímavým faktom, ktorý prispieva k pozitívnym očakávaniam, je to, že ani prebiehajúce zmeny rodinného správania zosobnené vo väčšom počte rozvodov, kohabitácií, či poklese manželstiev nezabránili nárastu pôrodnosti v Európe, naopak, vyššiu mieru plodnosti majú práve krajiny, kde k týmto zmenám dochádza vo väčšom rozsahu (až v 7 členských štátoch je približne polovica detí narodená mimo manželstva).

Graf 1.1

Porovnanie priemerného veku matky pri pôrode a mier plodnosti v krajinách EÚ 27 (2010)

Poznámka: Posledné dostupné údaje sú za rok 2010, pre EÚ 27, Belgicko, Cyprus a Rumunsko za rok 2009.

Prameň: Vlastné spracovanie podľa údajov v databáze Eurostat (demo_find).

Predlžovanie strednej dĺžky života pri narodení (resp. očakávanej dĺžky života) je pretrvávajúcim pozitívnym a zároveň druhým hlavným demografickým trendom ovplyvňujúcim vekové zloženie a početnosť európskej populácie. Ako uvádzame vyššie, za posledných 50 rokov stúpala stredná dĺžka života pri narodení v EÚ 27 približne o 10 rokov, a to tak u mužov ako i žien, čo robí z Európy lídra vo vývoji tohto ukazovateľa. Po roku 2003 dochádza súčasne s miernym nárastom pôrodnosti i naďalej k predlžovaniu strednej dĺžky života, rozdiely medzi jednotlivými členskými štátmi sú však výrazné (prírastok po roku 2003 variuje od 1,1 roka v Bulharsku po 4,2 roka v Estónsku u mužov a od 1,0 roka v Litve po 3,5 rokov v Estónsku v prípade žien; posledné dostupné údaje do roku 2010 podľa databázy Eurostat). Podľa posledných dostupných údajov sa najvyššieho veku v Európe (vrátane nečlenských štátov) dožívajú švajčiarski muži (79,5 rokov) a španielske a francúzske ženy (84,6 rokov), najkratšie žijú litovskí muži (67,3 rokov) a bulharské ženy (77,0 rokov) (najvyššie a najnižšie hodnoty strednej dĺžky života za rok 2010 podľa Eurostatu).

Nemenej dôležitým indikátorom z nášho pohľadu je ukazovateľ, ktorý neodráža iba vývoj mortality, ale aj morbidity – ide o *dĺžku života prežitého v zdraví* (v angličtine používaný ukazovateľ „healthy life years – HLY“), z ktorého je možné presnejšie odvodzovať dôsledky pre celé spektrum problematik súvisiacich s procesom starnutia populácie, od možností aktívneho starnutia až po odhad zaťaženia verejných systémov zdravotnej starostlivosti. Za rovnaké obdobie, resp. po roku 2003, vzrástla dĺžka života prežitého v zdraví najvýraznejšie

vo Švédsku³ (o približne 10 rokov u mužov aj žien), keď stúpala na najvyššie európske hodnoty (71,7 rokov u mužov a 71 rokov u žien; v prípade žien Švédsko predstihuje len Malta s hodnotou 71,6). Avšak napríklad v Taliansku a Dánsku došlo v sledovanom období ku skráteniu dĺžky života prežitého v zdraví, v Dánsku u mužov dokonca až o 6 rokov, v prípade žien o 7 rokov. Výsledky tohto ukazovateľa nie sú tak konzistentné v čase a tak jednoznačné ako porovnanie vývoja strednej dĺžky života, aj napriek tomu však môžeme konštatovať, že prevažne platí, že Európania nielenže žijú dlhšie, ale aj väčšiu časť života prežívajú v zdraví. Ďalším indikátorom, ktorý odráža fakt, že Európania sa dožívajú vyššieho veku, je *vekový medián*. Jeho hodnota rastie nepretržite od roku 1990 z 35,2 na súčasných 40,9 (hodnota z roku 2010) a podľa poslednej prognózy EUROPOP 2010 sa predpokladá jeho nárast na úroveň 47,2 do roku 2060 (v roku 2011 bola najstaršou populáciou nemecká, s mediánom veku 44,6).

Neprehliadnuteľným súčasným demografickým trendom s vplyvom na vývoj počtosti európskej populácie, ale i na jej štruktúru, je *podiel čistej migrácie na populačnom raste*. Príspevok čistej migrácie (nazývaný tiež ako migračný prírastok, teda pozitívne migračné saldo) k rastu európskej populácie totiž predstihuje príspevok prirodzeného prírastku už od roku 1992, imigrácia je od toho času hlavnou silou demografického rastu Európy. Tento trend kulminoval v roku 2003 (s prispáním spomínaných extrémne nízkych mier plodnosti), keď čistá migrácia predstavovala až 95 % celkového prírastku obyvateľstva. So spomínaným pozitívnym obratom vo vývoji pôrodnosti po tomto roku prichádza i mierne zvýšenie podielu prirodzeného prírastku na celkovom populačnom raste, avšak ešte aj v súčasnosti (ako uvádzame v predošlej časti), je príspevok migračného prírastku takmer dvojnásobne vyšší ako príspevok prirodzeného prírastku. Imigrácia z tretích krajín tak má rozhodujúci význam z hľadiska zmeny veľkosti európskej populácie, z pohľadu jej vekovej štruktúry však v žiadnom variante nedokáže zvrátiť proces starnutia. Väčšina migrantov síce skutočne je v mladšom dospelom veku, ich podiel však stále predstavuje len 4 % celkovej populácie, navyše, imigranti často preberajú vzory rodinného správania host'ovských krajín, migrácia tak môže len čiastočne zmierniť dynamiku starnutia európskej populácie. Práve zmeny vo vekovej štruktúre európskej populácie považujeme pre nadchádzajúce obdobie za ďaleko významnejší demografický trend, než zmeny vo veľkosti celkovej populácie.

1.2. Zmeny v dynamike starnutia európskej populácie

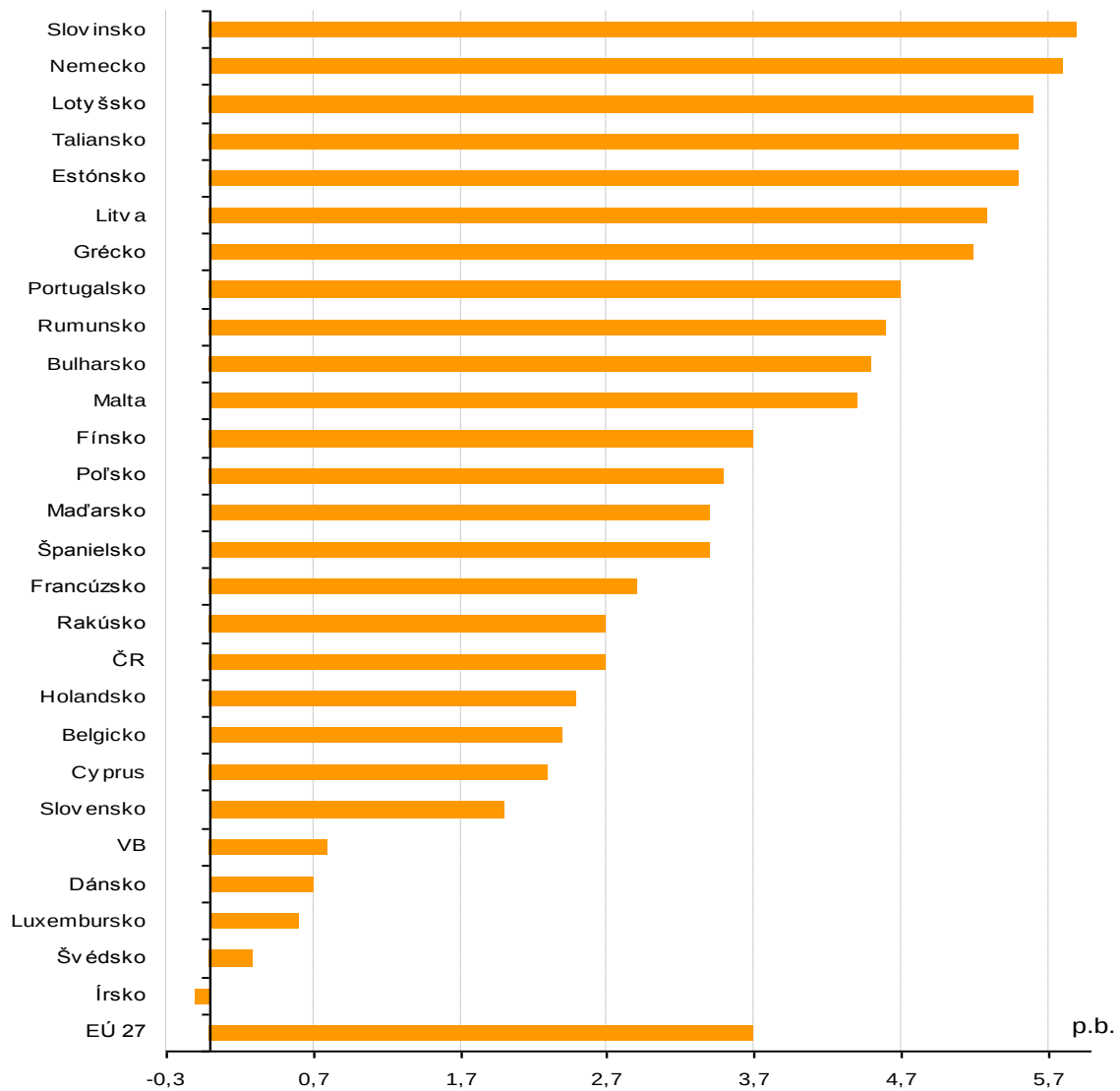
Starnutie populácie nie je v Európe novým fenoménom, to, čo robí tento demografický jav v súčasnosti nanajvýš aktuálnym, je príchod silnej povojnovej natalitnej vlny do dôchodkového veku, čo zintenzívni dynamiku už prebiehajúceho procesu starnutia v nebyvalom rozsahu. Po skončení 2. svetovej vojny došlo k dynamickému nárastu počtu pôrodov, vysoké hodnoty pôrodnosti následne pretrvali v rozmedzí dvoch až troch dekád. Dnes sa tieto početné kohorty nazývané „baby-boom“ generácia začínajú postupne dožívať dôchodkového veku,

³ Z krajín, za ktoré sú dostupné údaje; výber neobsahuje všetky krajiny EÚ 27.

vd'aka čomu v najbližších rokoch v Európe stúpne podiel osôb v poproduktívnom veku na historicky najvyššie hodnoty. Navyše, v dôsledku dlho pretrvávajúcej nízkej pôrodnosti v posledných desaťročiach klesne počet osôb v produktívnom veku (k úbytku populácie vo veku 20 – 64 rokov by podľa Eurostatu malo začať dochádzať po roku 2014), čím sa zmena v podiele týchto dvoch skupín obyvateľstva ešte prehĺbi.

G r a f 1.2

Zmena v podiele populácie vo veku 65+ na celkovej populácii medzi rokmi 1990 a 2010 (v p. b.)

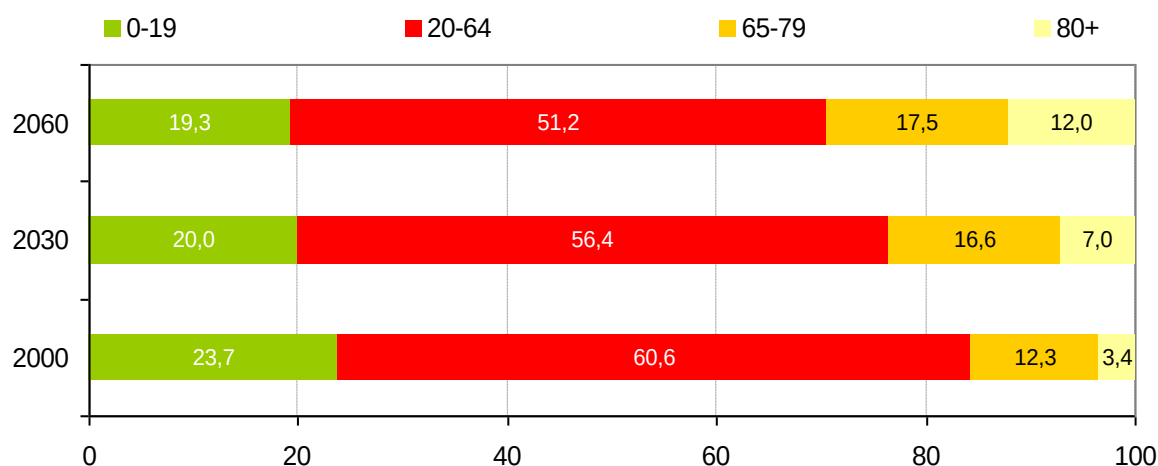
Prameň: Podľa údajov v databáze Eurostat (demo_pjanind).

V súčasnosti už prebiehajúci proces starnutia európskej populácie môžeme ilustrovať práve zmenami v zastúpení hlavných vekových kategórií na celkovej populácii – podľa Demografickej správy 2010 (EC – Eurostat, 2011) klesol v EÚ 27 medzi rokmi 1990 až 2010 podiel detskej zložky populácie (0 – 19 rokov) z 26,7 % na 21,3 %, podiel produktívnej populácie (20 – 64 rokov) mierne stúpol, z 59,5 % na 61,3 %, ale podiel poproduktívnej populácie (65+)

vzrástol z 13,7 % až na 17,4 %. Kým teda za posledné dve dekády stúpol podiel produktívnej „aktívnej“ populácie o 1,8 p. b., podiel starších osôb narástol o 3,7 p. b. (graf 1.2). Zníženie relatívneho zastúpenia detskej zložky o 5,4 p. b. v dôsledku poklesu pôrodnosti je prejavom tzv. „starnutia zdola“ (v grafickom zobrazení vekovej pyramídy vyjadrené zužovaním sa jej základne),⁴ naopak, nárast relatívneho zastúpenia staršej populácie je tzv. „starnutím zhora“ – vývoj za uvedené obdobie dokumentuje, že v prípade EÚ dochádza k obom týmto javom už niekoľko rokov. V uvedenom období najviac zvýšila svoj podiel na celkovej populácii veková kategória 65 a viac rokov v Slovinsku, Nemecku a Lotyšsku, iba v jedinej členskej krajine EÚ v danom období nedošlo k starnutiu zhora (Írsko, pozri graf 1.2). Podiel starších ľudí by mal podľa Eurostatu vzrásť do roku 2060 z dnešných 17,4 % až na 29,5 %, z toho až 12 % by mali predstavovať osoby vo veku vyššom ako 80 rokov (ich súčasné zastúpenie nedosahuje ani 5 % celkovej populácie, ich podiel sa teda viac ako zdvojnásobí, táto kategória bude najrýchlejšie rastúcou vekovou skupinou). Zmienené očakávané zmeny v zastúpení jednotlivých hlavných vekových kategórií populácie EÚ 27 zobrazuje graf 1.3.

G r a f 1.3

Veková štruktúra populácie EÚ 27 v rokoch 2000, 2030 a 2060 (v %)

Prameň: Rok 2000 skutočné hodnoty podľa databázy Eurostatu (demo_pjanind), roky 2030 a 2060 vypočítané hodnoty podľa EUROPOP 2010 (proj_10c).

Kým rastúca hodnota vekového mediánu odzrkadľuje fakt, že sa Európania dožívajú vyššieho veku, zmena v podieloch jednotlivých hlavných vekových skupín v sebe nesie informáciu o ďalšom rozmere populačného starnutia. Hodnota mediánu veku 40,9 znamená, že polovica populácie EÚ 27 je dnes vo veku 40,9 rokov a viac, ale zmeny vo vekovej štruktúre populácie najlepšie ilustruje vývoj indexov závislosti. *Index závislosti starších* (v literatúre aj ako index ekonomickej závislosti starých ľudí) reprezentuje pomer medzi počtom osôb

⁴ Anglický ekvivalent starnutia zdola „ageing from the bottom of the population pyramid“, starnutia zhora „ageing from the top of the population pyramid“.

v poproduktívnom veku (vo všeobecnosti vek považovaný za ekonomicky neaktívny, podľa definície Eurostatu) a počtom osôb v produktívnom veku (európske štatistiky používajú tri verzie, v prvej ide o kategóriu 15 – 64 rokov, v druhej 20 – 59 rokov, v tretej 20 – 64 rokov). Aj keď ide o jednoduchý štatistický pomerový ukazovateľ, používa sa na vyjadrenie potenciálneho ekonomického zaťaženia pracujúcej populácie (rastúcim) počtom osôb v neproduktívnom staršom veku. V súčasnosti dosahuje index závislosti starších (podľa verzie 3, teda osoby vo veku 65+ k osobám vo veku 20 – 64, toto rozdelenie sa najviac približuje rozloženiu populácie v EÚ podľa skutočnej ekonomickej aktivity) hodnotu 28,4 % (EC – Eurostat, 2011), čo znamená, že na jednu osobu staršiu 65 rokov pripadá približne 3,5 osôb v aktívnom produktívnom veku. Tu je nutné poznamenať, že väčšina baby-boom generácie v súčasnosti ešte stále tvorí aktívnu populáciu, v dôsledku jej presunu do dôchodkového veku sa hodnota indexu do roku 2060 takmer zdvojnásobí, a to na úroveň 52,6 % (podľa prognózy EUROPOP 2010). Na jedného staršieho v poproduktívnom veku tak budú pripadať ani nie dvaja pracujúci (resp. v aktívnom veku).

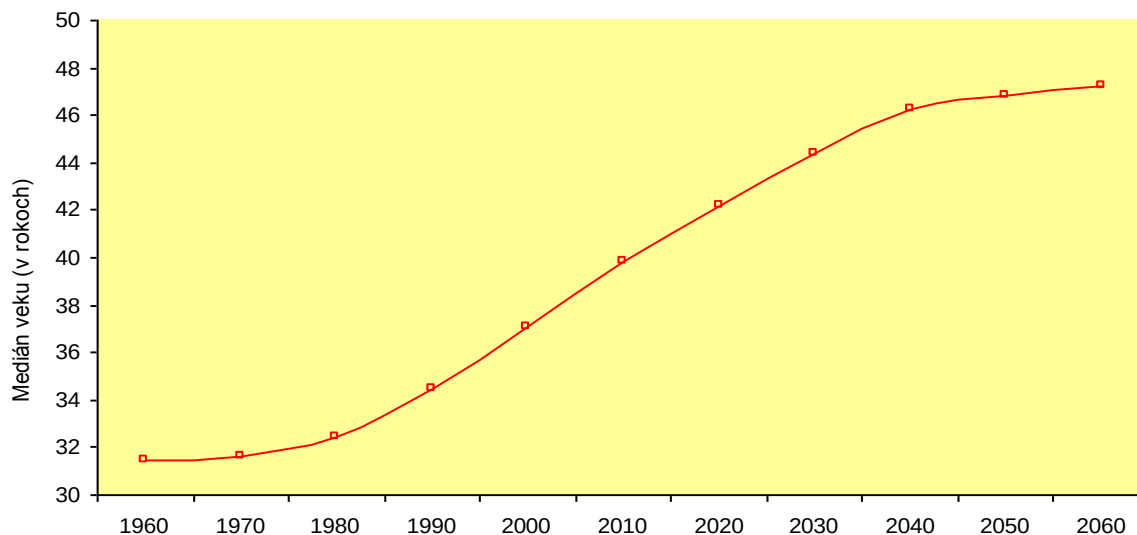
Po zohľadnení *indexu závislosti mladých*, ktorý analogicky predstavuje počet osôb v predproduktívnom veku k osobám v produktívnom veku a ktorý v roku 2010 dosahoval v EÚ 27 hodnotu 34,8 % (pre verziu predproduktívneho veku rovnajúcemu sa 0 až 19 rokov) dostávame *index celkového ekonomického zaťaženia*, ten sa v roku 2010 pohyboval na úrovni 63,2 %, čo znamená, že v súčasnosti pripadajú približne traja ľudia v aktívnom produktívnom veku na dve závislé osoby. Keďže očakávané zmeny vo vekovej štruktúre sú do značnej miery dané uplynulými demografickými trendmi, pomocou minulých a súčasných hodnôt jednotlivých demografických ukazovateľov je možné odhadnúť budúce vekové zloženie európskej populácie. Preto už dnes môžeme hovoriť o tom, že podiel populácie vo veku 65+ bude v najbližších desaťročiach narastať, z toho najrýchlejšie rastúcim vekovým segmentom budú osoby vo veku 80+, index závislosti starších sa približne zdvojnásobí a index celkového ekonomického zaťaženia sa do roku 2060 priblíži k hodnote 100 % (jeden aktívny na jedného závislého, EUROPOP 2010). Očakávané zmeny vekovej štruktúry európskej populácie preto prinesú mnohé výzvy i príležitosti pre spoločenský a hospodársky život v krajinách EÚ, ďaleko významnejšie než predstavujú očakávané zmeny vo veľkosti európskej populácie.

Najnovšia populačná prognóza EUROPOP 2010 odhaľuje, že proces starnutia bude pokračovať do roku 2060 vo všetkých krajinách EÚ, dynamika tohto procesu však medzi krajinami variuje. Niektoré európske krajiny dokonca už mohli *prekonať svoj vrchol z pohľadu dynamiky populačného starnutia* – v závislosti od použitého ukazovateľa – a rýchlosť starnutia ich populácie bude v rámci prognózovaného obdobia postupne spomaľovať. Prvým ukazovateľom, ktorý potvrdzuje túto hypotézu (i pre priemer EÚ ako celok), je vekový medián. Ak vezmeme ako referenčné obdobie interval medzi rokmi 1960 (ako koncový rok vzniku efektu baby-boom) a 2060 (ako obdobie, keď už baby-boom generácia nevstupuje do populačných výpočtov), zistíme, že relatívne prírastky hodnôt vekového mediánu (voči základnému obdobiu) počas jednotlivých dekád tohto referenčného intervalu kopírujú tvar krivky S (vývoj

priemernej hodnoty vekového mediánu pre EÚ 27 počas referenčného obdobia a spomínaný sklon krivky ilustruje graf 1.4).

G r a f 1.4

Medián veku (priemer EÚ 27) v referenčnom období 1960 až 2060

Prameň: Lanzieri (2011); podľa údajov v tabuľke 1.

Najvyšší prírastok priemernej hodnoty (za EÚ 27) vekového mediánu medzi dvoma dekádami bol zaznamenaný v období 2000 – 2010 (2,7 roka, čo je najvyššia hodnota v sledovanom období), od tohto momentu síce vekový medián naďalej stúpa, avšak jeho prírastky sú čoraz menšie. Ku koncu referenčného obdobia sa prognózovaný vekový medián stabilizuje na novej, vyššej hodnote. Krajiny ako Fínsko, Švédsko, Dánsko dosiahli najvyšší prírastok mediánu veku ešte v období 1980 – 1990. V nasledujúcom desaťročí to boli Rakúsko, Nemecko, či Holandsko. K najmladším populáciám z tohto pohľadu patria Litva, Lotyšsko, Rumunsko, tieto krajiny dosiahnu najvyšší prírastok vekového mediánu až po roku 2030.

Ďalším indikátorom, ktorý by mal potvrdiť trend očakávaného spomalenia dynamiky populačného starnutia v Európe, je podiel osôb vo veku nad 65 rokov na celkovej populácii. Najvyšší prírastok tohto podielu by mala EÚ (v priemere) zaznamenať medzi rokmi 2020 až 2030 (3,5 p. b.). Samozrejme, hodnota podielu staršej populácie sa opäť stabilizuje na vyššej úrovni, dôsledky populačného starnutia v zmysle zmeneného pomeru medzi hlavnými vekovými skupinami pretrvávajú. Jediným ukazovateľom, ktorého tempo rastu spomalí počas referenčného prognózovaného obdobia len mierne, a aj to až v jeho samom závere, je podiel populácie vo veku 80+ (pre detailnejšiu analýzu pozri Lanzieri, 2011).

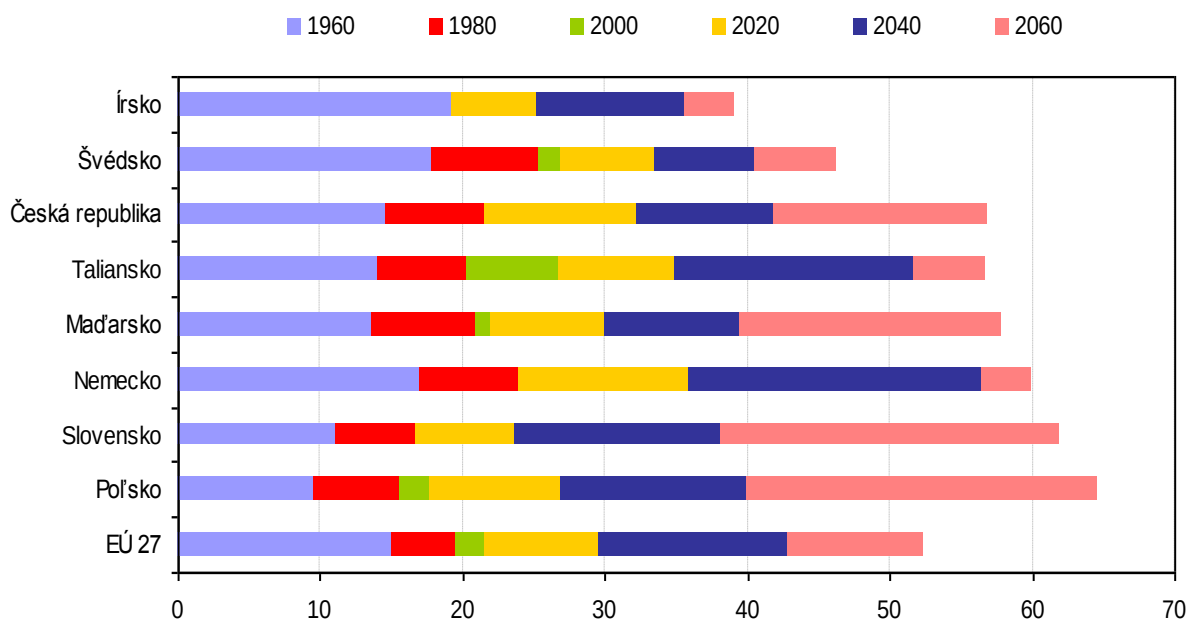
Ako sme preukázali vyššie, vo všeobecnosti možno konštatovať, že populácia krajín EÚ 27 už v súčasnosti starne, avšak nielen veková štruktúra populácie jednotlivých členských štátov, ale aj *dynamika procesu starnutia sa medzi jednotlivými štátmi líši*. V súčasnosti (podľa

údajov Eurostatu k 1. januáru 2011) má najnižší podiel osôb vo veku 65 rokov a viac Írsko (11,6 %) a Slovensko (12,4 %), nasledujú Cyprus a Poľsko. Na opačnom konci spektra sú Nemecko s podielom osôb 65+ na úrovni 20,6 % a Taliansko s 20,3 percentným podielom starších ľudí (momentálne sú to jediné dva členské štáty, v ktorých podiel osôb v tejto vekovej kategórii prekročil pätinu obyvateľstva, v poslednom roku sa bezprostredne k tejto hranici priblížilo i Grécko). Hodnoty vekového mediánu sa pohybujú od 34,7 v Írsku po 44,6 v Nemecku. Kým Írsko so svojou momentálne najmladšou populáciou z krajín EÚ 27 má index závislosti starších na úrovni 18,5 %, v Nemecku, krajine s najstaršou populáciou, dosahuje hodnotu 34,1 %. Index celkového zaťaženia je najnižší na Slovensku (52,4 %), najvyšší vo Švédsku (až 71,0 %) (podľa EC – Eurostat, 2011).

Rozdiely medzi krajinami v načasovaní a rýchlosti procesu starnutia môžu viesť k tomu, že populácie, ktoré patrili ešte pred pár desaťročiami k najstarším, budú v čase stabilizácie tohto demografického javu tvoriť skupinu najmladších a naopak. Najvhodnejším príkladom je Švédsko, ktoré bolo európskou krajinou s najstaršou populáciou počas veľkej časti predošlého storočia (patrilo dlho k vekovo najstarším populáciám vo svete vôbec). Na prelome 20. a 21. storočia prevzalo toto prvenstvo Taliansko, ale už v roku 2004 bolo krajinou s najvyšším mediánom veku Nemecko a Nemecko sa v tejto pozícii udržalo doteraz. Prvenstvo v rebríčku vekovo najstarších populácii by si Nemecko malo udržať približne do roku 2040, ku koncu prognózovaného obdobia (2060) sa však medzi krajiny s najstaršou populáciou zaradia štáty ako Lotyšsko, Rumunsko, Poľsko a Slovensko.

G r a f 1.5

Nárast indexu závislosti starších vo vybraných krajinách EÚ (1960 – 2060)

Prameň: Lanzieri (2011), podľa údajov z tabuľky 7.

Ako názorne ilustruje graf 1.5 (graf zobrazuje prírastky indexu závislosti starších v čase až po jeho konečné hodnoty ku koncom prognózovaného obdobia), Švédsko ako krajina s najvyšším indexom závislosti starších v 80. rokoch 20. storočia (ktorý vtedy dosahoval vo Švédsku hodnotu 25,3 %; pozri graf), bude ku koncu prognózovaného obdobia patriť ku krajinám s najnižšími hodnotami indexu (46,2 %, konkrétne bude tretou najmladšou populáciou zo všetkých krajín EÚ 27). Zrýchlenie tempa populačného starnutia v priebehu jedným storočím ohraničeného sledovaného obdobia demonštrujú v grafe postupne sa predlžujúce farebne odlíšené prírastky indexu v čase, zreteľné napríklad v prípade Slovenska a Poľska.

Pri porovnaní doterajších a očakávaných zmien v dynamike procesu starnutia v rámci celej EÚ 27 je možné odhaliť zrejmé *regionálne podobnosti* – až na pár výnimiek platí, že krajiny severnej a západnej Európy dosahujú v súčasnosti nadpriemerné hodnoty indikátorov starnutia populácie,⁵ ale tempo rastu týchto hodnôt v čase spomalí (do roku 2060), naopak, v prípade krajín regiónu strednej a východnej Európy, ktoré v súčasnosti zaznamenávajú nižšie hodnoty indikátorov starnutia, starnutie ich populácie zrýchli o čosi neskôr ale pri vyšších tempách, vďaka čomu budú ich populácie ku koncu obdobia vykazovať staršiu vekovú štruktúru v porovnaní s priemerom EÚ. Čiastočne môžeme tento vývoj pripísať zmene demografického správania v týchto krajinách v minulosti, keď v období ich socio-ekonomickej transformácie prevzali západné vzory rodinného správania, avšak v skrátenom časovom horizonte.

Skupinu krajín, v ktorých osoby staršie ako 65 rokov tvoria dnes pomerne veľkú časť populácie, ale vďaka spomaleniu tempa starnutia v najbližších desaťročiach sa ešte pred koncom prognózovaného obdobia zaradia ku krajinám s populáciou mladšou než priemer EÚ, dopĺňajú okrem spomínaného Švédska i Belgicko, Dánsko, Fínsko, Francúzsko a Veľká Británia. V prípade krajín ako Nemecko a Taliansko (ktoré ako uvádzame vyššie, už vystriedali Švédsko na vrchole rebríčka najstarších populácií) bude pokračovať trend starnutia pri takmer nezmenenom tempe i počas najbližších desaťročí, citeľnejšie spomalí až ku koncu sledovaného obdobia. Túto skupinu dopĺňajú napríklad Rakúsko, Grécko, Španielsko a Slovinsko. A napokon, ku krajinám, v ktorých bude proces starnutia populácie prebiehať podľa podobného vzoru ako v Poľsku a na Slovensku (v súčasnosti s najmladšou vekovou štruktúrou, ale s najvyššími prírastkami indikátorov starnutia v posledných dvoch dekádach prognózovaného obdobia), môžeme zaradiť Lotyšsko, Rumunsko, Litvu či Maďarsko. Mnohé z týchto krajín budú ku koncu obdobia patriť k najstarším európskym populáciám (tieto porovnania sú založené na výsledkoch poslednej populačnej prognózy (EUROPOP 2010).

⁵ Indikátormi starnutia chápeme vekový medián, podiel populácie vo veku 65+, index závislosti starších a podiel populácie vo veku 80+.

2. STARNUTIE POPULÁCIE A STRIEBORNÁ EKONOMIKA V AGENDE EÚ

Ešte pre koncom 20. storočia, teda v čase, keď začal byť čoraz viac zrejmy obraz budúceho demografického profilu Európy, identifikovali európske inštitúcie trend starnutia populácie ako jednu z najvážnejších výziev 21. storočia. Postupný nárast počtu starších osôb bol naďalej prezentovaný v prvom rade ako úspešný výsledok pokroku v ekonomickej, sociálnej a medicínskej oblasti, v európskej agende sa však problematika starnutia populácie čoraz častejšie spájala s otázkou úbytku pracovnej sily, tlaku na verejné rozpočty, na systémy sociálneho zabezpečenia, či s otázkou hľadania medzigeneračnej solidarity. Takéto chápanie socio-ekonomických dôsledkov demografických zmien sa odrazilo na revízií, či skôr prijímaní nových dokumentov a politík na komunitárnej úrovni.

Jedným z prvých príspevkov do prebiehajúcej medzinárodnej diskusie na tému starnutia ako globálneho problému bolo oznámenie Európskej komisie *„(Na ceste) K Európe pre každý vek – podpora prosperity a solidarity medzi generáciami“* (Towards a Europe for All Ages, KOM(1999)221). Prijatie oznámenia bolo súčasťou aktivít medzinárodného roku starších osôb (1999), iniciovaného Organizáciou Spojených národov, cieľom Komisie bolo stimulovať debatu k tejto otázke s aj medzi členskými štátmi EÚ, zvýšiť povedomie ohľadne možných implikácií a zahájiť aktívnu a bezodkladnú reakciu na tieto možné následky demografických zmien. S týmto cieľom Komisia ako hlavné dimenzie, ktorých sa táto spoločenská výzva mala dotýkať, definovala relatívny pokles populácie v produktívnom veku a starnutie pracovnej sily; tlak na dôchodkové systémy a verejné financie; rastúce nároky na starostlivosť o starších a zdravotnú starostlivosť; a napokon rastúcu diverzitu medzi staršími ľuďmi, a to čo sa týka ich potrieb aj zdrojov. Komisia však hneď vo svojom prvom príspevku k tejto problematike neostala len pri definovaní dotknutých oblastí, prezentovala tiež politické závery, resp. návrh stratégií pre efektívnu politickú reakciu v troch kľúčových sférach, v ktorých vyzvala členské štáty na prijímanie konkrétnych opatrení. Oblasť politiky zamestnanosti obsahovala návrhy ako podpora celoživotného vzdelávania, zvýšenie pracovnej flexibility, adaptácia organizácie práce na nové podmienky, vytváranie rovných príležitostí pre mužov a ženy; v oblasti dôchodkovej politiky to bola podpora analýzy predčasných dôchodkov s cieľom zmeny dôchodkového správania ľudí a reforma dôchodkových systémov s cieľom zníženia ich závislosti na demografickom vývoji; v oblasti zdravotnej starostlivosti uprednostňovanie prevencie pred liečením a zlepšenie prístupu k zdravotníckym službám pre všetky vekové kategórie a i. Komisia sa tu tiež zaviazala spolupracovať s členskými štátmi pri tvorbe adekvátnych politík reagujúcich na prebiehajúce demografické zmeny.

Aj prijatie druhého významného dokumentu Komisie bolo motivované aktivitami OSN, išlo v podstate o príspevok Komisie k pripravovanému medzinárodnému akčnému plánu, ktorý mal byť schválený počas 2. svetovej konferencie o starnutí organizovanej OSN v apríli 2002 v Madride. Kým teda dokument z roku 1999 bol skôr interného charakteru adresovaný do vnútra Únie a jednotlivým členským štátom, oznámenie z roku 2002 s názvom *„Odpoveď Európy na starnutie svetovej populácie – hospodársky a sociálny pokrok v starnúcom*

svete“ (Europe's Response to World Ageing, KOM(2002)143) bolo snahou Komisie prezentovať na medzinárodnom fóre skúsenosti z dovtedajšej spolupráce v tejto oblasti v rámci Únie. V tomto dokumente Komisia ponúkla prehľad situácie v štyroch zásadných oblastiach, v ktorých sa členské štáty zaviazali vypracúvať politiky na národnej úrovni v snahe čo najefektívnejšie sa adaptovať na novú demografickú situáciu. Tieto oblasti zodpovedajú štyrom výzvam: zabezpečiť rast a zdravé verejné financie; adaptovať ekonomiku na starnúcu a ubúdajúcu pracovnú silu; zabezpečiť adekvátne a udržateľné dôchodky; umožniť prístup k vysoko-kvalitnej zdravotnej starostlivosti pre všetkých pri udržaní finančnej životaschopnosti systémov zdravotnej starostlivosti.

Komisia tiež zdôraznila, že otázka starnutia populácie nemá byť samostatným problémom, musí sa chápať ako integrálna súčasť celkovej politickej stratégie. Navrhované opatrenia ako čeliť širším spoločenským a hospodárskym dôsledkom demografických zmien sú súčasťou agendy európskej sociálnej politiky, aj samotná Lisabonská stratégia v jej pôvodnej podobe z marca 2000 venovala osobitnú pozornosť otázkam demografických zmien pri stanovovaní strednodobej politiky pre rast a sociálnu súdržnosť.

Výzvy súvisiace s trendom populačného starnutia sa stali ešte naliehavejšími v čase, keď krátko po roku 2000 klesla miera plodnosti v mnohých členských štátoch EÚ pod hranicu 1,5, resp. až 1,3 dieťaťa na ženu. Čoraz nepriaznivejšia demografická situácia podnietila v marci 2005 publikovanie Zelenej knihy o starnutí. Dokument s oficiálnym názvom „*Zelená kniha – Ako čeliť demografickým zmenám, nová solidarita medzi generáciami*“ (Confronting Demographic Change: A New Solidarity Between the Generations, KOM(2005)94) zasadzuje niektoré ciele vyplývajúce z vyrovnávania sa s novou demografickou situáciou do kontextu cieľov Lisabonskej stratégie, najmä čo sa týka vytvárania nových pracovných príležitostí a podpory inovácií a zvyšovania produktivity. Tieto nástroje sú totiž zároveň účinným spôsobom adaptácie na očakávaný pokles populácie v produktívnom veku a s tým súvisiaci nárast indexu celkového ekonomického zaťaženia. Komisia tu ale tiež napríklad prehodnocuje pôvodný cieľ Lisabonskej stratégie – dosiahnuť mieru zamestnanosti na úrovni 70 % – v kontexte demografických zmien a ich dôsledkov pre trh práce bude táto úroveň nepostačujúca. Osobitnú pozornosť tu Komisia venuje otázke vytvárania takej rodinnej politiky, ktorá by viedla „k obnoveniu demografického rastu“. Dokument odhaľuje existenciu medzery, ktorá existuje medzi skutočným a želaným počtom detí u Európanov a definuje bariéry vyššej pôrodnosti (nestabilný prístup k zamestnaniu, náklady na bývanie, nedostatočná podpora zo strany štátu, nedostatočné služby). Prístup, aký Zelená kniha prezentuje v otázke možného príspevku imigrácie, je v súčasnosti síce už prekonaný, ale zmieňovaná potreba modernizácie systémov sociálneho zabezpečenia pretrváva. Dokument bol prijatý v dobe obáv a pochybností, keď sa hovorilo o tom, že Európa sa ocitla v začarovanom kruhu – oslabenie ekonomickej výkonnosti vytvorilo podmienky nepriaznivé pre demografický rast a demografická kríza následne podkopáva hospodársku situáciu. Aj napriek tomu sa však dokument v závere snaží prezentovať seniorov vo svetle pozitívnych očakávaní, keď zdôrazňuje, že budúci seniori budú aktívnejší a zdravší, budú sa zapájať do spoločenského života a budú pravdepodobne kombinovať

dôchodok z rôznymi formami príjmov z pracovnej činnosti. Budú mať väčšie úspory ako predošlá generácia a budú v omnoho väčšej miere mobilní. Ich spotrebiteľské správanie sa bude orientovať na nové tovary a služby. Zelená kniha o starnutí tak nepriamo položila základy koncepcie „striebornej ekonomiky“ v európskej agende.

2.1. Od výzvy k príležitosti – koncepcia „striebornej ekonomiky“

K zreteľnejšej zmene prístupu k problematike starnutia populácie dochádza už rok na to – oznámenie Komisie z októbra 2006 *„Demografická budúcnosť Európy – pretvorenie výzvy na príležitosť“* (The Demographic Future of Europe – From Challenge to Opportunity, KOM (2006)571) tento posun odráža nielen vo svojom názve. Aj keď oznámenie nadväzuje na Zelenú knihu z marca 2005, starnutie populácie tu chápe skôr ako príležitosť, než ako krízu. Prijímanie opatrení reagujúcich na túto demografickú výzvu by malo využívať všetky výhody, aké predĺženie ľudského života ponúka. Dokument hodnotí viaceré aspekty dôsledkov starnutia, najmä čo sa týka vplyvu na trh práce, produktivitu a ekonomický rast, na sféru sociálneho zabezpečenia a verejných financií. Predovšetkým však definuje päť kľúčových oblastí, v ktorých by sa mali prijímať konštruktívne opatrenia reagujúce na demografické zmeny, a to tak na vnútroštátnej, regionálnej, miestnej i európskej úrovni: *v prvom prípade ide o podporu demografickej obnovy, a teda o vytváranie lepších podmienok pre zladenie profesionálneho a súkromného života (rodičovské dovolenky, podpora pre rodičov, flexibilné pracovné úväzky apod.); druhou oblasťou je podpora zamestnanosti vytváraním nových pracovných miest, ale i predlžovaním pracovného života (zahŕňa napríklad i opatrenia v oblasti vzdelávacieho systému); treťou oblasťou je vytváranie produktívnejšej a dynamickejšej Európy v podmienkach starnúcich populácií (keď je starnutím vytvorený priestor pre nové trhy a služby využitý pre zvýšenie konkurencieschopnosti); štvrtou úlohou je prijímanie a integrovanie imigrantov; a napokon piatou oblasťou prijímania opatrení je zabezpečenie udržateľných verejných financií v podmienkach starnutia populácie (za súčasného garantovania adekvátneho sociálneho zabezpečenia a rovnosti medzi generáciami).* Tieto oblasti boli definované ako akýsi referenčný rámec na komunitárnej úrovni pre následnú adaptáciu a redefinovanie politik na úrovni členských štátov. Mnohé z analyzovaných aspektov sú totiž vo výlučnej kompetencii členských štátov, záujem na ich riešení má však celoeurópsky rozmer. Komisia má v tomto zmysle podporovať členské štáty v dlhodobej stratégii a určovať hlavné smery adaptácie politik, reformy majú byť súčasťou európskeho referenčného rámca, ktorý sa určí na úrovni Spoločenstva. Ale nielen národné politiky, ale aj politiky Spoločenstva, vrátane politik Komisie, je potrebné prehodnotiť a integrovať do nich opatrenia reagujúce na demografickú výzvu, Komisia tiež odporučila radám a výborom Európskeho parlamentu, aby zhodnotili vplyv demografických zmien na oblasť politik, ktoré im prislúchajú. Politiky v hospodárskej a sociálnej oblasti by mali byť prispôsobené očakávanému zníženiu podielu aktívnych ľudí a zvýšeniu nárokov na verejné financie.

Pri analyzovaní možností „produktívnejšej Európy“ Komisia v tomto dokumente prezentuje starnutie populácie dokonca ako príležitosť pre zvýšenie konkurencieschopnosti európskeho hospodárstva, a to za predpokladu, že európske podniky využijú možnosti ponúkané demografickou zmenou v zmysle vzniku nových trhov pre tovary a služby prispôbené požiadavkám a potrebám populácie seniorov. Úsilie členských štátov i Únie by malo zahŕňať podporu hospodárskych subjektov pri integrácii aspektov starnutia do ich inovačných stratégií a plánov, a to v celom spektre ekonomických činností, od informačných a telekomunikačných technológií, cez finančné služby, dopravnú infraštruktúru, cestovný ruch až po služby dlhodobej starostlivosti. V tomto prípade môžeme už bezprostredne hovoriť o podpore „striebornej ekonomiky“, i keď dokument tento koncept priamo nedefinuje.

Obdobná zmena poňatia otázky starnutia populácie sa objavuje i ďalej, v oznámení Komisie z apríla 2009 s názvom „*Riešenie otázky vplyvu starnutia obyvateľstva v EÚ – Správa o starnutí obyvateľstva 2009*“ (Dealing with the Impact of an Ageing Population in the EU – 2009 Ageing Report, KOM(2009)180), kde hneď v úvode Komisia konštatuje, že prvý krát v histórii môže väčšina obyvateľov Európy viesť aktívny a zdravý život do vysokého veku, ale zároveň tým vznikajú nové príležitosti pre inovatívne firmy, zmeny v spoločnosti totiž podnietia dopyt po nových, alebo prispôbených tovaroch a službách. Hospodárske a najmä rozpočtové dôsledky vplyvu starnutia populácie tu Komisia hodnotí vo svetle vtedy najaktuálnejších demografických prognóz Eurostatu z apríla 2008 a najmä v kontexte prebiehajúcej hospodárskej krízy. Zabezpečenie udržateľnosti výdavkov spojených so starnutím obyvateľstva musí byť nevyhnutnou súčasťou pokrízovej adaptačnej stratégie, výzvy súvisiace so starnutím sa môžu v dôsledku krízy stať ešte naliehavšími. Zároveň pripomína, že nepremrhať potenciál baby-boom generácie je najlepšou cestou ako zmeniť pohľad na trend starnutia ako na historický úspech, nie hrozbu. V kontexte novej situácie sa v dokumente aktualizuje obsah spomínaných 5 kľúčových oblastí prezentovaných v oznámení z roku 2006. Dokument tiež ďalej rozvíja koncepciu striebornej ekonomiky, keď nielen opätovne pripomína, že demografické zmeny v Európe budú príležitosťou pre vývoj nových produktov a služieb, ale i pre vývoj nových technológií, ktoré umožnia seniorom ostať dlhšie nezávislými a čo možno najmenej odkázanými na iných. V oblasti poskytovania starostlivosti dostane priestor personalizácia služieb odrážajúca individuálne potreby a preferencie klientov. Rastové možnosti nových trhov je dnes ťažké odhadnúť, ale ako dokument tiež upozorňuje, starnutie populácie je globálnym fenoménom, preto inovatívne firmy reagujúce na požiadavky demograficky zmenenej spoločnosti budú môcť profitovať z príležitosti exportovať nové riešenia, produkty a služby do tretích krajín, nové trhy sa budú otvárať i mimo geografického teritória Európy. Ako úspešný príklad podpory vývoja inovatívnych produktov a služieb zameraných na starších spotrebiteľov a ich umiestňovania na trh sa tu uvádzajú iniciatívy na regionálnej úrovni, konkrétne v rámci siete SEN@ER. (Pre detailnejšie informácie o vzniku a aktivitách siete SEN@ER pozri Páleník, 2009 a Dovál'ová, 2011).

V rámci európskych inštitúcií a konkrétne v rámci inštitúcií Európskej komisie pokrýva kompetenčne široké spektrum spoločenských a ekonomických aspektov starnutia populácie *Generálne riaditeľstvo pre zamestnanosť, sociálne záležitosti a začlenenie (DG EMPL)*, niektoré špecifické úlohy však spadajú do kompetencie *Generálneho riaditeľstva pre hospodárske a finančné záležitosti (DG ECFIN)*, vrátane vypracúvania ekonomických analýz na mikro a makro úrovni súvisiacich s touto problematikou, predovšetkým však analýz sociálnych systémov členských štátov a prognóz hospodárskych a rozpočtových vplyvov starnutia (konkrétne v oblasti dôchodkových systémov, systémov dlhodobej a zdravotnej starostlivosti, vzdelávania a podpory v nezamestnanosti). Výsledky týchto prognóz sú častou súčasťou dokumentov na európskej úrovni, ale i súčasťou diskusie k problematike starnutia v Európe vôbec. Svoje stanoviská k dokumentom pripravovaným alebo prijímaným na komunitárnej úrovni k širším aj špecializovaným otázkam súvisiacim s problematikou starnutia populácie prezentujú i poradné orgány EÚ ako *Výbor regiónov (CoR)* či *Európsky hospodársky a sociálny výbor (EESC)*, ktoré tieto stanoviská⁶ predkladajú Rade, Komisii alebo Európskemu parlamentu.

2.2. Potenciál striebornej ekonomiky

Myšlienka striebornej ekonomiky je súčasťou európskej debaty o starnutí, či už sa v európskych politických dokumentoch spomína explicitne alebo nie. Koncept striebornej ekonomiky sleduje tú istú problematiku (starnutie populácie), len z inej perspektívy. S príchodom baby-boom generácie do dôchodkového veku veľká časť spotrebiteľov, stále aktívnych a v dobrom zdraví, modifikuje svoje spotrebiteľské správanie. Zahrnutie tohto predpokladu do korporátnych stratégií prispeje k plnému využitiu potenciálu spojeného s filozofiou „aktívneho starnutia“. Starnutie populácie sa tak v určitom zmysle môže stať zdrojom hospodárskeho rastu, nie jeho brzdou, za ktorú je obvykle považované.

Prikladom dokumentu, ktorý je priamo venovaný myšlienke podpory striebornej ekonomiky (a ktorý striebornú ekonomiku ako takú i definuje), je uznesenie Rady Európskej únie z februára 2007 *„Príležitosti a výzvy demografických zmien v Európe: prínos starších osôb k hospodárskemu a sociálnemu rozvoju“* (Opportunities and Challenges of Demographic Change in Europe: The Contribution of Older People to Economic and Social Development). V uznesení sa zdôrazňuje, že starší ľudia musia byť vnímaní ako aktívni členovia spoločnosti so sebe vlastnými zdrojmi, nielen čo sa týka naakumulovaných znalostí a zručností, ale aj čo sa týka ich ekonomického potenciálu. V tomto aspekte vidí Rada šancu na zvýšenie konkurencieschopnosti a inovačného potenciálu európskeho hospodárstva a na podporu rastu a zamestnanosti, resp. vytvárania nových pracovných miest. Striebornú ekonomiku tu definuje ako *„novú ekonomickú príležitosť spočívajúcu v reagovaní na potreby starších ľudí umožnením prístupu k špecifickým tovarom a službám, ktoré zlepšia kvalitu ich života (ktorej je potrebné*

⁶ Ako napríklad diskutované stanoviská oboch výborov k vyššie zmienenej Zelenej knihe „Ako čeliť demografickým zmenám – nová solidarita medzi generáciami“, ale i stanoviská na tému ako zvýšiť účasť na trhu práce a predĺžiť aktívny život, resp. ako zvýšiť mieru zamestnanosti starších pracovníkov, či stanoviská na témy týkajúce sa prisťahovalectva, integrácie a zamestnanosti, resp. prístupu EÚ k riadeniu ekonomickej migrácie atď.

chopiť sa s cieľom zvýšiť hospodársky rast a podporiť tvorbu nových pracovných miest)“. Rada tu tiež vyzvala k podpore európskeho výskumu v tejto oblasti tak, aby sa Európa mohla stať vedúcim príkladom striebornej ekonomiky. Zároveň vyzvala členské štáty, aby reagovali na potreby starnúcej spoločnosti a vytvárali vhodné rámcové podmienky pre vznik nových trhov v kontexte striebornej ekonomiky, a tým využívali efektívnejšie príležitosti pre hospodársky rast. To zahŕňa rozvíjanie inovatívnych prístupov k aktivitám, ktoré ale zohľadnia regionálne a národné odlišnosti a pre ktoré bude možné využívať podporu z európskych štrukturálnych fondov, ale napríklad tiež vytváranie partnerstiev medzi štátom a priemyselným sektorom, obchodnými združeniami, obchodnými komorami ako i organizáciami zastupujúcimi starších ľudí, s cieľom podporiť a konzultovať vývoj „strieborných produktov a služieb“.

Aj keď zatiaľ nie je problematike striebornej ekonomiky venovaná taká pozornosť, ako iným aspektom starnutia populácie (napríklad otázkam aktívneho starnutia, rozpočtovým dôsledkom starnutia, poskytovaniu zdravotnej starostlivosti a pod.), každý európsky dokument týkajúci sa týchto tém má priamu alebo nepriamu súvislosť so striebornou ekonomikou – aj samotná téza žiť dlhšie a zdravšie životy a zapájať sa aktívne do života spoločnosti má nepriamu implikáciu pre striebornú ekonomiku. Rastúci počet starších ľudí môžeme považovať za špecifickú skupinu spotrebiteľov, ktorí si chcú zachovať určitú životnú úroveň, môžu mať naakumulované úspory, vlastnia majetok. Ak príjem obvykle rastie s vekom pracujúceho a jeho výdavky relatívne klesajú s osamostatnením sa jeho detí, starší pracujúci človek akumuluje úspory a kombinuje ich s vyšším príjmom v etape tesne pred dôchodkom – a to je práve etapa, v ktorej sa podstatná časť baby-boom generácie práve nachádza. S odchodom do dôchodku sa naopak spája zvýšenie výdavkov v dôsledku efektu voľného času. S odchodom z trhu práce sa vzory spotrebného správania týchto ľudí môžu meniť, ako aj ich životný štýl, čo vytvára priestor pre ďalší sociologický, ale i ekonomický výskum v najbližších rokoch. Niektoré budúce zmeny sú už dnes zrejmé, napríklad čo sa týka vyššieho dopytu po službách zdravotnej a dlhodobej starostlivosti. S tým sa môže spájať požiadavka na rekvalifikácie či tvorbu nových miest, nových foriem poskytovania týchto služieb. Nové perspektívy sa otvoria v mnohých iných oblastiach ekonomických a mimoekonomických činností, od turizmu, športu, kultúry po telekomunikácie, médiá.

Koordinácia aktivít reagujúcich na nové príležitosti na európskej úrovni umožní výmenu skúseností a napomôže využívaniu synergických efektov, ale samotné aktivity a rozhodnutia musia byť prijímané najmä na národnej, prípadne regionálnej úrovni. Ak sa vyrovnávanie sa s výzvami spojenými so starnutím populácie stalo politickou prioritou začiatku 21. storočia, efektívne budovanie striebornej ekonomiky s využitím lokálnych a regionálnych výhod v tomto smere by sa malo stať ekonomickou prioritou najbližších desaťročí. Niektoré politiky či rozhodnutia na európskej úrovni, ktoré sú dnes odporúčacieho charakteru, môžu byť časom v tejto súvislosti zapracované do záväznej európskej legislatívy (napr. dizajn pre všetkých apod.), inovatívne prístupy reagujúce na proces starnutia populácie tak čoskoro môžu byť nezanedbateľnou konkurenčnou výhodou.

3. STARNUTIE VO SVETE Z POHLADU POTENCIÁLU EXPORTU STRIEBORNEJ EKONOMIKY EÚ DO OSTATNÝCH EKONOMICKÝCH CENTIER SVETA

Produkcia určená pre strieborný trh sa môže uplatniť nielen u obchodných partnerov vo vnútri európskeho trhu, široká masa spotrebiteľov vyššieho veku so špecifickými potrebami a preferenciami sa utvára i v ostatných regiónoch sveta, súčasných hlavných exportných partnerov Únie nevynímajúc. V nasledujúcej (prvej) časti tejto kapitoly sa zameriame na porovnanie procesu starnutia v regiónoch sveta. Cieľom druhej a tretej časti je identifikovať trhy zaujímavé z hľadiska uplatnenie produkcie striebornej ekonomiky EÚ (prípadne SR), zohľadňujúc pritom intenzitu existujúcich obchodných vzťahov, mieru rastového potenciálu obchodných partnerov, ako i rozsah procesu starnutia ich populácií, ktoré podmieni ich pozíciu v rámci budúceho globálneho dopytu po produkcii určenej pre strieborný trh. Porovnanie sa tak sústreďí na hlavných exportných partnerov Únie, u ktorých dochádza k procesu starnutia ich populácií a zároveň majú nezanedbateľný ekonomický potenciál, z vyspelých krajín ide o Japonsko a USA, z rozvíjajúcich sa ekonomík o krajiny BRIC (porovnanie vo finálnej časti doplníme o Ukrajinu ako obchodného partnera SR s dynamickým priebehom populačného starnutia).

3.1. Globálny rozmer demografického prechodu

Populačné starnutie nie je javom charakteristickým len pre európske krajiny – je pravda, že väčšina európskych populácií patrí dnes k vekovo najstarším na svete (v rebríčku dvadsiatich najstarších populácií sveta podľa vekového mediánu, ktorý vedie Japonsko s mediánom veku blížiacim sa k hodnote 45 rokov, sa nachádza až 17 európskych krajín), k starnutiu populácií dochádza aj v ostatných regiónoch sveta. Meniaci sa pomer medzi najstaršou a najmladšou zložkou populácie je jav, ktorý doprevádza hospodársky rozvoj a súvisiace spoločenské zmeny kdekoľvek na svete. Kým vo vyspelých krajinách dosahujú demografické indikátory charakterizujúce mieru starnutia už dnes vysoké hodnoty, sú to práve krajiny rozvíjajúcich sa regiónov, ktoré čaká v najbližších desaťročiach zásadná populačná zmena, výsledkom ktorej bude nárast podielu poproduktívnej populácie na hodnoty v súčasnosti charakteristické pre vyspelý svet. Ako dokumentuje očakávaný vývoj *indexu starnutia* (počet osôb poproduktívneho veku, v tomto prípade 60 rokov a viac, na 100 osôb vo veku menej ako 15 rokov), ktorý publikuje Populačná divízia OSN,⁷ zatiaľ čo vo vyspelých krajinách sa jeho hodnota do roku 2050 ani nie zdvojnásobí, v rozvíjajúcich sa regiónoch narastie hodnota indexu starnutia v rovnakom období v priemere viac ako trojnásobne. Ak seniorskú generáciu ohraničíme vekovou hranicou 65 rokov a viac,⁸ ktorá pre účely tejto práce presnejšie vystihuje

⁷ Demografické údaje v časti 3.1 sú, ak nie je uvedené inak, dátami publikovanými OSN (Populačnou divíziou Odboru pre hospodárske a sociálne záležitosti OSN – UNDESA), dostupné predovšetkým v online databáze *World Population Prospects* a v sérii publikácií *World Population Ageing*.

⁸ Charakteristiky procesu starnutia, u ktorých OSN vo svojich publikáciách štandardne využíva vymedzenie staršej populácie („older persons“) vekom 60 rokov a viac, doplníme v texte o porovnanie výsledkov v prípade

„poproduktívnu“ populáciu, hodnota indexu starnutia narastie vo vyspelých krajinách v horizonte prognózy 1,6-násobne, v rozvíjajúcich sa regiónoch však dosiahne 3,5-násobok svojej súčasnej hodnoty. To vypovedá o omnoho vyššej dynamike procesu starnutia populácií rozvíjajúcich sa krajín v priebehu najbližších štyroch desaťročí. Výsledkom tak dynamického starnutia bude, že približne za 40 rokov zvýši seniorská populácia v rozvíjajúcich sa krajinách svoj podiel na celkovej populácii na rovnakú úroveň, na akej je dnes v krajinách vyspelých, stane sa tak však v omnoho kratšom časovom horizonte, než v rámci akého prebehol rovnaký proces vo vyspelom svete. V celosvetovom meradle prekročí *po prvý krát počet osôb starších ako 60 rokov počet detí mladších než 15 rokov v roku 2045*, vo vyspelých krajinách (teda v krajinách, v ktorých v priemere proces starnutia pokročil zatiaľ najviac) došlo k tejto zmene v pomere uvedených zložiek populácie už v roku 1998. Ide o pokračovanie trendu z minulosti, podiel osôb starších než 60 rokov na celkovej svetovej populácii stúpol z 8 % v roku 1950 na 11 % v roku 2010 a predpokladá sa jeho ďalší nárast na 21,8 % do roku 2050, čo znamená, že o 40 rokov bude viac ako pätina svetovej populácie staršia než 60 rokov (pre porovnanie, podiel osôb starších 65 rokov stúpne z dnešných necelých 8 % na 16 %). V absolútnom vyjadrení sa po roku 1950 početnosť tejto staršej zložky populácie strojnásobila už do roku 2000 – na 609 miliónov ľudí starších ako 60 rokov, v roku 2010 to bolo takmer 760 miliónov a do roku 2050 sa počet osôb nad 60 rokov podľa OSN opäť strojnásobí. Populácia nad 60 rokov, resp. nad 65 rokov, teda rastie rýchlejším tempom, než celková populácia a tento predstih si zachová minimálne do konca prognózovaného obdobia.

Keďže sa dá len ťažko predpokladať, žeby sa pôrodnosť opätovne zvýšila na hodnoty známe z minulosti, prebiehajúci proces starnutia môžeme považovať za nezvratný. *Rozdiely medzi vyspelými a rozvíjajúcimi sa regiónmi* existujú tak v podiele staršej populácie na celkovej populácii, v početnosti samotnej populácie nad 60/65 rokov, ako i v tempe procesu starnutia, ktoré je v súčasnosti už vyššie u rozvíjajúcich sa krajín. Známe je porovnanie, podľa ktorého je vo vyspelých krajinách už dnes viac ako pätina populácie vo veku nad 60 rokov (do roku 2050 by to mala byť už takmer tretina a presne štvrtina v prípade osôb 65+), v rozvíjajúcich sa krajinách však narastie podiel tejto vekovej kategórie z dnešných 8 % na 20 %, teda jednu pätinu, do roku 2050. Rozvíjajúce sa regióny teda dospejú do štádia populačného starnutia, v ktorom sa dnes nachádzajú vyspelé krajiny, v priebehu kratšieho časového horizontu. V súčasnosti je Európa regiónom s najväčším podielom osôb vo veku nad 65 rokov (niečo viac ako 16 %) a toto prvenstvo si ponechá do konca prognózovaného obdobia (keď sa jej vyrovná región východnej Ázie), významným však bude nielen podiel staršej populácie, ale i nárast absolútneho počtu starších osôb, a to platí predovšetkým pre krajiny rozvíjajúcich sa regiónov.

Z hľadiska zamerania našej práce je dôležitou demografickou informáciou práve *početnosť starších populácií* hlavných hospodárskych partnerov EÚ, keďže vypovedá o veľkosti

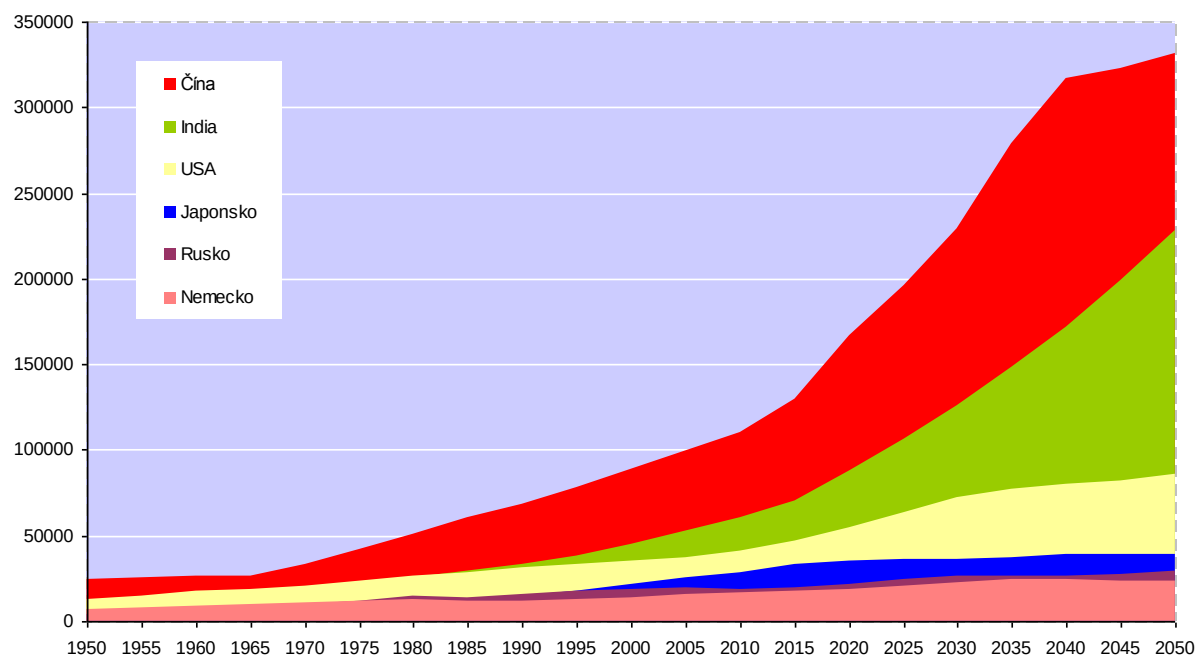
použitia kategórie 65+, nakoľko pre účely projektu APVV, ktorého je táto práca súčasťou, sme vymedzili kategóriu seniorov vekovou hranicou 65 a viac rokov.

potenciálneho trhu a spolu s informáciou o ekonomickej sile i o veľkosti potenciálneho dopytu po produkcii striedanej ekonomiky. V roku 1950 boli na svete len tri krajiny, v ktorých žilo viac než 10 miliónov ľudí vo veku 60 rokov a viac, resp. 65 rokov a viac: Čína (41,6 miliónov osôb nad 60 rokov, z toho 24,8 mil. vo veku 65+), India (20 miliónov osôb starších 60 rokov; 11,7 mil. vo veku 65+) a USA (19,7 miliónov nad 60 rokov, z toho 13 miliónov starších 65 rokov). V súčasnosti má 11 krajín populáciu vo veku 65+ početnejšiu než 10 miliónov (12 krajín v prípade 60+; do roku 2050 to bude už 32 krajín, v ktorých populácia 60+ prekročí hranicu 10 miliónov), k Číne, Indii a USA pribudli napríklad Japonsko, Ruská federácia, Nemecko.⁹ Graf 3.1 zobrazuje doterajší vývoj seniorskej populácie (pre naše účely ohraničenej vekom 65 rokov a viac) ako i jej predpokladaný nárast v uvedených krajinách do roku 2050.

G r a f 3.1

Nárast populácie staršej ako 65 rokov vo vybraných krajinách, 1950 – 2050

(v tis. osôb)

Prameň: Spracované podľa dát databázy World Population Prospects; 65+; stredný variant (OSN, 2012b).

Sú to práve krajiny rozvíjajúcich sa regiónov (ako ilustruje graf 3.1 na prípade Číny a Indie), v ktorých narastie početnosť seniorskej populácie bezprecedentným spôsobom. Už dnes pritom žije v rozvíjajúcich sa krajinách najväčšia časť populácie seniorov, 327 miliónov v porovnaní so 197 miliónmi seniorov (65+) žijúcich vo vyspelých krajinách (a až 491 miliónov voči 269 miliónom v prípade 60+; údaje sú za rok 2010). Graf 3.2 prezentuje dynamicky sa zväčšujúci rozdiel v početnosti populácie seniorov vo vyspelých a rozvíjajúcich sa regiónoch,

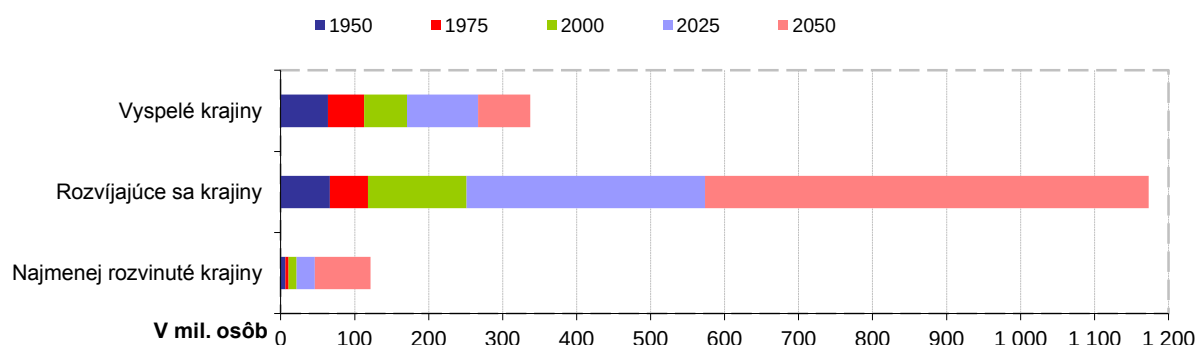
⁹ Úplný zoznam krajín s početnosťou seniorov nad 65 rokov prekračujúcou hranicu 10 miliónov dopĺňa Taliansko, Francúzsko, Veľká Británia, Indonézia a Brazília.

ktorý je z grafického zobrazenia zrejmy najmä počnúc rokom 2000. Výsledkom je, že kým vo vyspelých krajinách bude v roku 2050 žiť 337 mil. osôb vo veku 65+, v rozvíjajúcich sa krajinách to bude takmer 1,2 miliardy (pozri graf, os x; v prípade osôb starších ako 60 rokov to bude dokonca 1,6 miliardy). Len medzi rokmi 2025 a 2050 pribudne v rozvíjajúcich sa krajinách bezmála 600 miliónov ľudí starších ako 65 rokov.

G r a f 3.2

Prírastky v početnosti populácie 65+ v hlavných regiónoch sveta, 1950 – 2050

(v mil. osôb)

Poznámka: Farebne odlišené dieliky zobrazujú prírastky v čase k výslednej hodnote.

Prameň: Spracované podľa dát databázy OSN World Population Prospects; stredný variant (OSN, 2012b).

Z 32 krajín, ktorých populácia seniorov vo veku 60+ bude v roku 2050 presahovať 10 miliónov (ako spomínáme vyššie), až päť krajín prekročí hranicu 50 miliónov – na základe horeuvedeného nie je prekvapením, že len jedna z nich patrí k vyspelým krajinám. *Spojené štáty so 107 miliónmi seniorov v roku 2050 predstihuje Čína (440 mil.) a India (323 mil.) a skupinu piatich najpočetnejších populácií seniorov uzavrú Indonézia (75 mil.) a Brazília (65 mil. osôb vo veku 60 a viac rokov).* To isté platí pre populáciu seniorov ohrozenú pre naše účely vekovou hranicou 65 rokov – u všetkých z týchto krajín prekročí ich početnosť 50 miliónov (najviac ich bude žiť v Číne a Indii – 331 mil. a 228 mil. osôb, v USA to bude podľa stredného variantu prognózy OSN 85 mil. osôb a niečo viac ako 50 mil. osôb i v Indonézii a Brazílii).

Približne do roku 1975 bolo tempo rastu populácie seniorov takmer totožné s tempom rastu celkovej populácie, s príchodom baby-boom generácie do dôchodkového veku vo viacerých častiach sveta dosiahne tempo rastu seniorskej populácie 4-krát vyššie hodnoty, než tempo rastu svetovej populácie (v strednodobom horizonte zhruba v období 2025 – 2030). Po tomto období sa tempo rastu staršej populácie spomalí, ešte vždy však bude presahovať tempo rastu celkovej populácie niekoľkonásobne. Už dnes rastie seniorská zložka populácie rýchlejšie v rozvíjajúcich sa krajinách (medziročné tempo rastu populácie 60+ na úrovni približne troch percent) než vo vyspelých krajinách (1,9 % tempo rastu) a do roku 2045 bude podľa OSN tempo rastu seniorov v rozvíjajúcich sa regiónoch prevyšovať ich tempo rastu vo vyspelých

krajinách päťnásobne. Napriek tomu, že podiel staršej zložky populácie na celkovej populácii danej krajiny bude aj koncom prognózovaného obdobia vyšší u vyspelých krajín (resp. ich populácie budú naďalej patriť k vekovo najstarším),¹⁰ *v rámci sveta bude najväčšia časť seniorskej populácie žiť v rozvíjajúcich sa krajinách*. Koncentrácia seniorskej populácie v rozvíjajúcich sa krajinách dlhodobo rastie, až dve tretiny priemerného ročného prírastku svetovej populácie vo veku 60+ medzi rokmi 1950 a 2010 na úrovni 9 miliónov osôb ročne sa realizovali v týchto krajinách, len 32 % priemerného ročného prírastku seniorskej populácie tvoril rast populácie 60+ vo vyspelých krajinách. Výsledkom čoho je, že 65 % svetovej populácie vo veku 60+ dnes žije v rozvíjajúcom sa svete. V prípade seniorskej populácie definovanej hranicou 65 rokov a viac je to 62 %; počet osôb vo veku 65+ sa v rozvíjajúcich krajinách do roku 2050 ešte viac ako stonásobí (narastie takmer 3,6-násobne) na výsledných 1,17 miliardy (ako uvádzame v predošlom grafe 3.2), koncentrácia populácie osôb 65+ v rozvíjajúcich sa regiónoch tak narastie až na 78 % celkovej svetovej populácie takto vymedzených seniorov, čo znamená, že viac ako tri štvrtiny seniorov sveta budú žiť v rozvíjajúcich sa regiónoch.

Potenciálny dopyt starších spotrebiteľov môže ovplyvniť *miera ich ekonomickej aktivity*, v celosvetovom meradle je totiž pätina populácie v poproduktívnom veku (v tomto prípade ohraničenom 65+) stále ekonomicky aktívna. Opäť tu existuje rozdiel medzi regiónmi podľa stupňa ich hospodárskeho rozvoja, faktory ako slabšia rozvinutosť systémov sociálneho zabezpečenia, nižšia miera využívania penzijných fondov, či odlišné spoločenské a rodinné správanie stoja za tým, že miera ekonomickej aktivity v rozvíjajúcich sa regiónoch dosahuje 27 % v porovnaní s približne desiatimi percentami vo vyspelých krajinách. Najnižšiu mieru ekonomickej aktivity vykazujú podľa ILO seniori (65+) vo Francúzsku, Luxembursku, na Malte a na Slovensku (pod 1,5 %), najvyššiu v krajinách Afriky, Ázie a Latinskej Ameriky.

K procesu starnutia dochádza i v rámci samotnej seniorskej vekovej skupiny, vo väčšine krajín, nezávisle od štádia ich rozvoja, *sú osoby staršie ako 80 rokov najrýchlejšie rastúcou zložkou populácie*, početnosť tejto vekovej skupiny rastie už dnes viac ako 4-percentným tempom. Momentálne presahuje podiel osôb starších ako 80 rokov hranicu 5 % celkovej populácie krajiny v piatich krajinách: vo Francúzsku, Nemecku, Taliansku, Japonsku a Švédsku. Čo sa týka ich početnosti, až *polovica svetovej populácie staršej ako 80 rokov žije v šiestich krajinách: v Číne, USA, Indii, Japonsku, Nemecku a Rusku*. Do roku 2050 Nemecko a Rusko vystriedajú Brazília a Indonézia. Dnes niečo viac ako polovica všetkých ľudí starších ako 80 rokov žije vo vyspelých krajinách, keďže však seniorská populácia rastie rýchlejšie v rozvíjajúcich sa regiónoch, už do roku 2025 bude 56 % svetovej populácie 80+ žiť v krajinách týchto regiónov, do roku 2050 to bude 69 % všetkých osôb nad 80 rokov. Počet osôb starších ako 100 rokov narastie v celosvetovom meradle z dnešných necelých pol milióna na 4 milióny, v ich prípade však väčšina z nich bude i naďalej žiť vo vyspelých krajinách.

¹⁰ 33 % celkovej populácie do roku 2050 v prípade vyspelých krajín voči 20 % celkovej populácie rozvíjajúcich sa krajín, ak berieme do úvahy hranicu 60 rokov a viac. V prípade populácie 65+ bude rozdiel ešte vyšší, takto vymedzená populácia seniorov bude vo vyspelých krajinách tvoriť v roku 2050 26 % celkovej populácie, v rozvíjajúcich sa krajinách 15 % ich celkovej populácie.

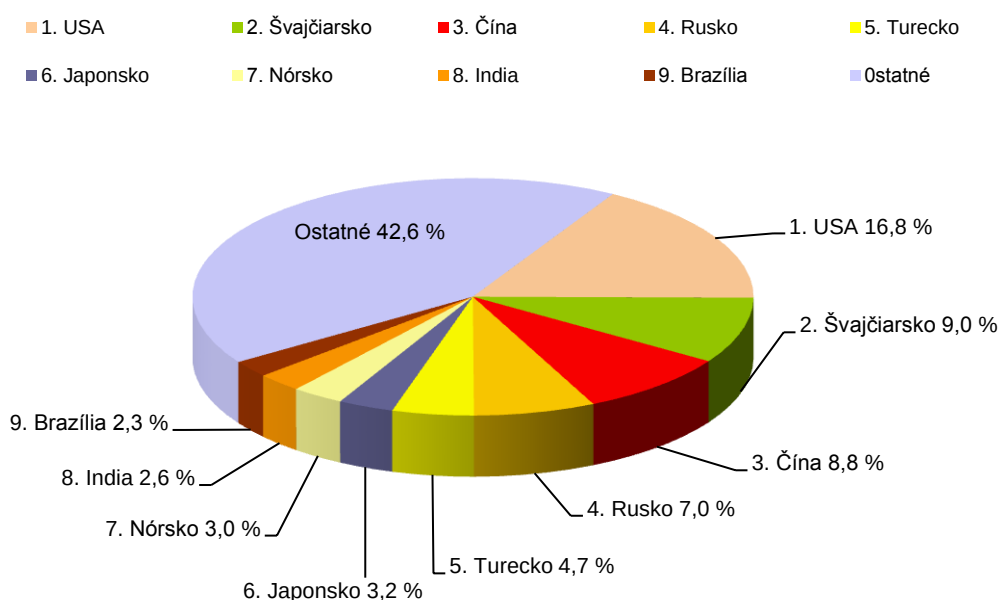
3.2. Existujúce obchodné vzťahy a ekonomická sila hlavných obchodných partnerov EÚ

Ako uvádzame v predošlej časti, sú to najmä krajiny rozvíjajúcich sa regiónov, ktoré budú v najbližšom období čeliť dynamickému procesu starnutia ich populácii – potenciál, ktorý sa v týchto krajinách vytvorí pre prípadný import produkcie striebornej ekonomiky vytvorenej v EÚ, znásobuje fakt, že medzi EÚ a hlavnými rozvíjajúcimi sa ekonomikami existujú už v súčasnosti intenzívne obchodné vzťahy.

G r a f 3.3

Teritoriálna štruktúra exportu EÚ 27 (2011)

(podiel obchodných partnerov na celkovom exporte EÚ 27 v % a ich poradie)

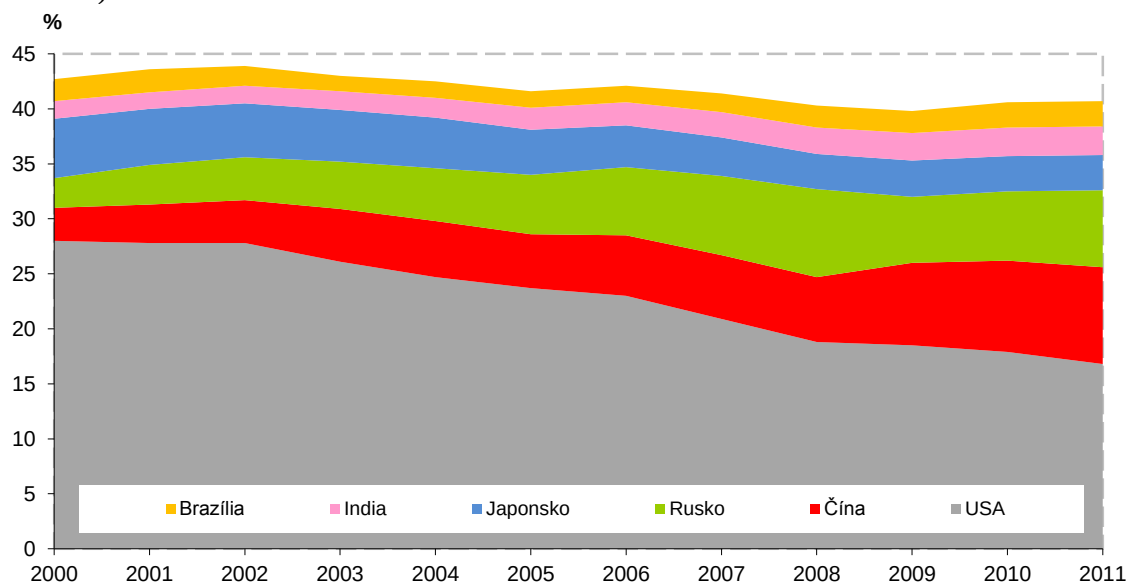
Prameň: Podľa údajov v databáze Eurostat (ext_lti – databáza zahraničného obchodu s tovarom).

Ako ilustruje graf 3.3, *USA, Japonsko a krajiny BRIC* predstavujú v súčasnosti (údaje za rok 2011) šesť zo sedem najvýznamnejších mimoeurópskych *exportných partnerov EÚ* (najvýznamnejších z pohľadu ich podielu na celkovom exporte EÚ do mimoeurópskych teritórií). Dynamický pohľad na vývoj exportu do týchto krajín poskytuje porovnanie v čase, ktoré odкрýva rozdielny vývoj v prípade exportu EÚ do vyspelých krajín a do rozvíjajúcich sa ekonomík. Graf 3.4A približuje zmeny v teritoriálnej štruktúre exportu EÚ po roku 2000. Aj keď i na konci sledovaného obdobia si USA zachováva najväčší podiel na exporte EÚ 27 (16,8 %), od roku 2000 klesol podiel USA až o 11,2 p. b., podiel Japonska na exporte krajín EÚ klesol počas tohto obdobia o 2,2 p. b. Naopak, podiel Číny na európskom exporte vzrástol o 5,8 p. b., podiel Ruska stúpol počas tohto obdobia o 4,3 p. b. Menší, ale tiež pozitívny prírastok zaznamenal i podiel Indie a Brazílie na exporte EÚ (o 1 p. b. a 0,3 p. b.).

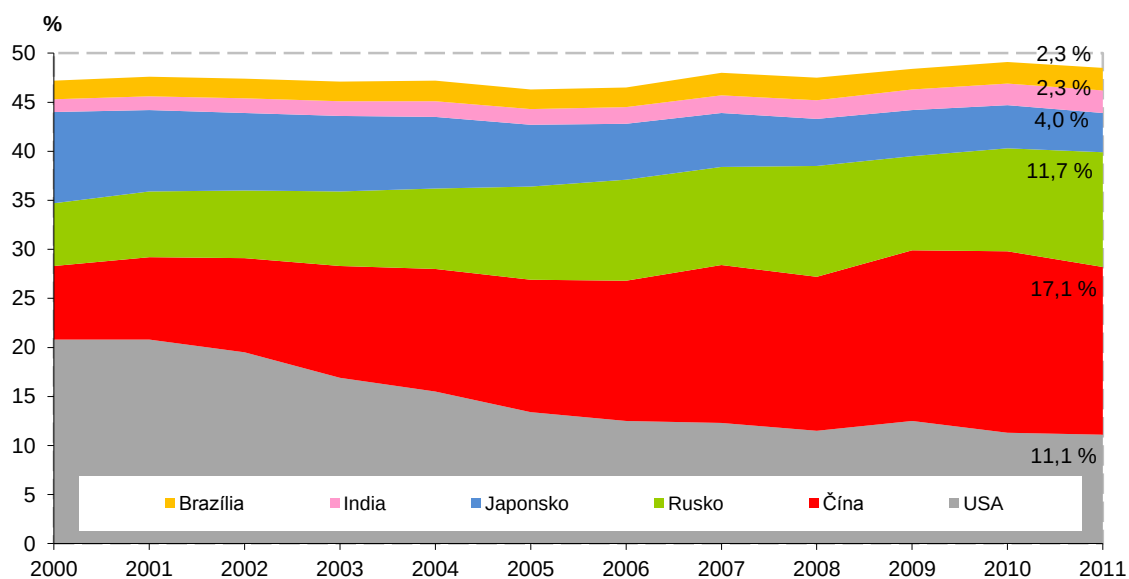
K významným zmenám došlo i na strane európskeho *importu z týchto krajín*, pre porovnanie uvádzame grafické zobrazenie teritoriálnej štruktúry importu EÚ 27 podľa hlavných sledovaných obchodných partnerov (graf 3.4B). Podiel importu z Číny vzrástol počas zobrazeného obdobia o 9,6 p. b., prevažne na úkor USA, ktorých podiel na importe EÚ naopak klesol o 9,7 p. b., podiel Japonska klesol o 5,3 p. b., v rovnakom rozsahu, teda o 5,3 p. b., vzrástol podiel ruského importu do EÚ. Z hľadiska ich podielov na celkovom európskom importe tovarov sa tak Čína a Rusko stali hlavnými importnými partnermi krajín Únie.

G r a f 3.4

A. Zmeny v podiele hlavných mimoeurópskych obchodných partnerov na exporte EÚ 27 (2000 – 2011)

B. Zmeny v podiele hlavných mimoeurópskych obchodných partnerov na importe EÚ 27

Poznámka: Hlavní mimoeurópski obchodní partneri EÚ (podľa objemu importu a exportu) okrem Turecka.

Prameň: Podľa údajov v databáze Eurostat (ext_lti).

Pre porovnanie, v prípade Slovenska smeruje dnes až 84,6 % celkového vývozu do krajín EÚ 27 (údaje za rok 2011 podľa ŠÚ SR), z toho najviac do Nemecka (20,4 %), Českej republiky (14,2 %) a Poľska (7,3 %). Z mimoeurópskych krajín smeruje najväčšia časť slovenského exportu do Ruskej federácie (3,7 %), Číny (2,6 %) a USA (1,6 % celkového exportu). V prípade krajín mimo teritória EÚ je však zaujímavou zmena teritoriálnej štruktúry slovenského exportu v posledných rokoch. Rovnaký trend ako u exportu EÚ 27 ako celku pozorujeme i v prípade SR: kým ešte pred piatimi rokmi (údaje za rok 2006) bol podiel USA na slovenskom exporte 3,2 %, dnes je to len spomínaných 1,6 %. Naopak, kým do Ruska smerovalo pred piatimi rokmi len 1,6 % a v prípade Číny dokonca len 0,5 % slovenského exportu, dnes sú to hlavní mimoeurópski exportní partneri Slovenska, Spojené štáty odsunuli na tretiu priečku. V absolútnom vyjadrení to znamená, že kým v roku 2006 smeroval do Ruska slovenský export v hodnote 676 mil. eur a do Číny sa exportovali tovary v hodnote 217 mil. eur, v roku 2011 Slovenská republika exportovala do Ruska tovary už v hodnote 2 miliárd eur a export do Číny sa realizoval v hodnote takmer 1,5 miliardy eur (údaje zo ŠÚ SR, 2012). Napríklad podiel Číny len na exporte automobilov zo SR za posledných 5 rokov vzrástol 6-násobne, vďaka čomu je dnes podiel čínskeho dopytu po automobiloch exportovaných zo Slovenska druhý najvyšší, po Nemecku. (Významným obchodným partnerom Slovenska je i Ukrajina, do ktorej smeruje 0,8 % celkového slovenského vývozu, čo z nej z hľadiska objemu robí piateho najvýznamnejšieho exportného partnera SR mimo európskeho teritória, Ukrajina je zaujímavou i z pohľadu jej budúceho demografického vývoja, preto niektoré analýzy v nasledujúcej kapitole 3.3 doplníme i o krátke porovnanie s Ukrajinou.)

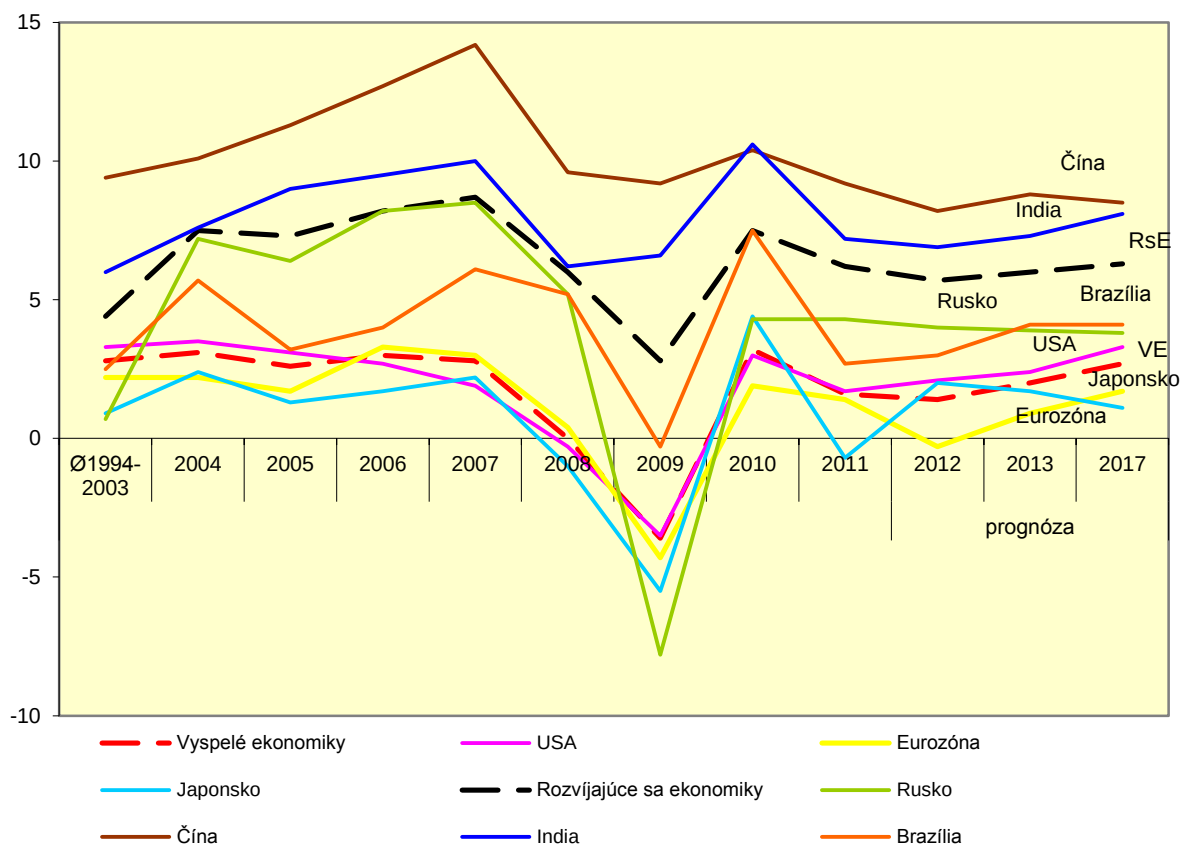
Rastúci podiel exportu EÚ (i SR) do rozvíjajúcich sa ekonomík nie je jediným dôvodom, prečo sa v nasledujúcej časti práce zameriame na porovnanie krajín BRIC s vyspelými ekonomikami, ďalším dôvodom je aj ich *rastúca ekonomická sila, zvyšujúci sa podiel na svetovom obchode a samozrejme predovšetkým dynamika, s akou početné populácie týchto krajín starnú*. Všetky uvedené dôvody vytvárajú predpoklady pre využitie potenciálu exportu produktov a služieb striebornej ekonomiky do týchto regiónov, resp. využitie výhod cielenej orientácie časti exportu na produkciu určenú pre strieborný trh.

Rastový potenciál krajín BRIC v porovnaní s vyspelými ekonomikami približuje graf 3.5, ktorý porovnáva medzироčný rast, resp. pokles reálneho HDP v krajinách BRIC s vývojom HDP v Spojených štátoch, Japonsku a v eurozóne. Ako dokumentuje graf, čínska a indická ekonomika dosahovali vysoké tempá rastu produktu počas celého sledovaného obdobia, rovnako tak prognóza ďalšieho vývoja HDP v týchto krajinách je priaznivá. Zároveň boli najmenej zasiahnuté globálnou hospodárskou krízou 2008/2009, na ktorú z porovnávaných ekonomík reagovala najcitelnejšie ruská ekonomika, pre ktorú rok 2009 predstavoval rok hlbokkej recesie (pokles na úrovni deviatich percent). Za takýto prepád vďačí Ruská

federácia svojej silnej závislosti od vývoja externého dopytu po energetických surovinách a samozrejme od vývoja ich svetových cien.

G r a f 3.5

Vývoj outputu* vo vyspelých a rozvíjajúcich sa regiónoch a v hlavných ekonomikách
(medziročná zmena v percentách; 1994 – 2017)

* Vývoj reálneho HDP.

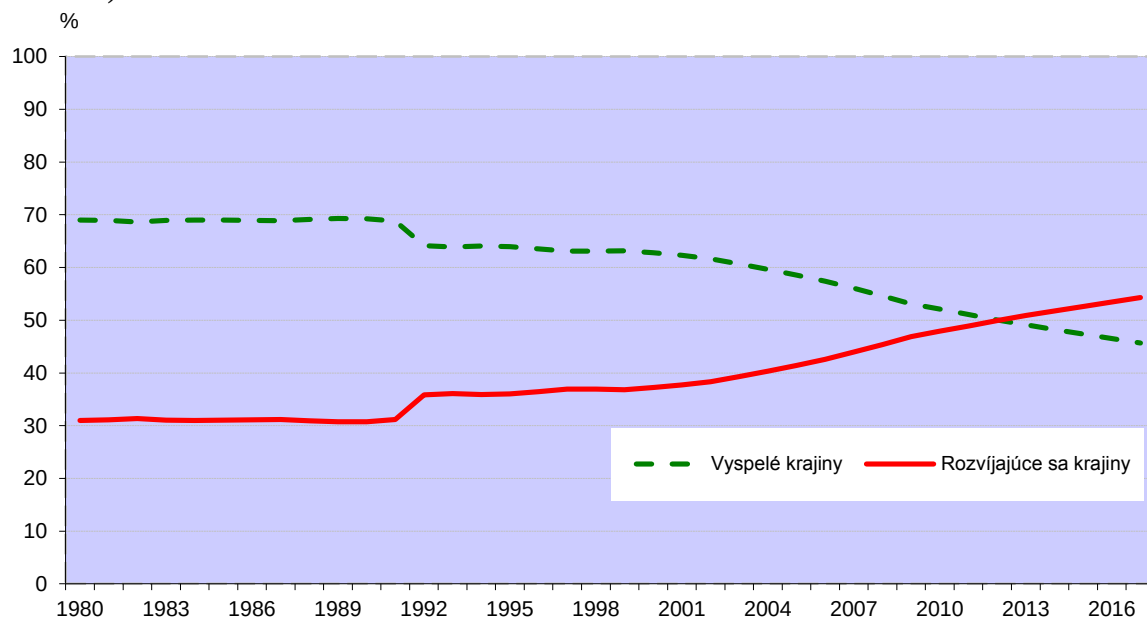
Poznámka: Skupina „vyspelé ekonomiky“ a „rozvíjajúce sa ekonomiky“ podľa kategorizácie MMF. Roky 2012, 2013 a 2017 prognóza MMF.

Prameň: Spracované na základe údajov MMF (2012) – tabuľková časť (príloha).

Všetky ekonomiky krajín BRIC sa však po globálnej kríze rýchlo zotavili a ich súčasný rast tak opäť predstihuje rast produktu vo vyspelých regiónoch. V strednodobom horizonte si svoj potenciál rastu nielenže zachovávajú, ale najmä vďaka vývoju v najväčších rozvíjajúcich sa ekonomikách dôjde v najbližšom období po prvý krát k situácii, keď bude väčšia časť svetového outputu vytvorená práve v týchto regiónoch – podľa prognózy vývoja svetového HDP zverejnenej Medzinárodným menovým fondom by mal byť rok 2013 zlomovým bodom, keď bude po prvý krát viac ako 50 % celkového svetového produktu vytvoreného v rozvíjajúcich sa krajinách (graf 3.6).

Graf 3.6

Podiel vyspelých a rozvíjajúcich sa ekonomík na tvorbe svetového outputu
(1980 – 2017)

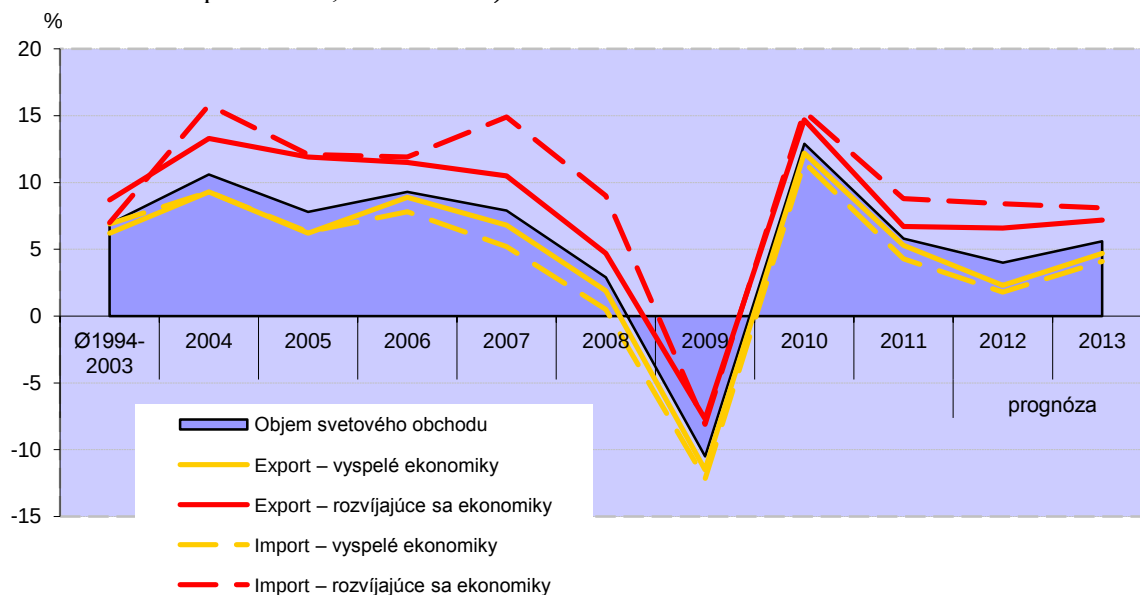
Poznámka: HDP v prepočte v PKS, percentuálny podiel na svetovom celkovom HDP.

Prameň: Členenie do kategórií a dáta podľa MMF, pozri tiež Obadi (2012), s. 9.

Pre exportérov uvažujúcich o vývoze produkcie striebornej ekonomiky je na makroúrovni dôležité nielen poznanie rastového potenciálu a ekonomickej sily cieľovej krajiny, ale aj poznanie *miery zapojenia sa tejto ekonomiky do medzinárodnej výmeny*. Ako sme uviedli vyššie, ekonomiky, na ktoré sme sa zamerali, už dnes predstavujú významných exportných partnerov EÚ (resp. patria k najvýznamnejším príjemcom európskeho vývozu do mimo európskych teritórií z hľadiska hodnoty objemov exportu), nezanedbateľným je však i fakt, že miera zapojenia rozvíjajúcich sa ekonomík do svetového obchodu rastie rýchlejšie, než v prípade ostatných ekonomík. Graf 3.7 porovnáva dynamiku medziročného vývoja objemu svetového obchodu s tovarmi a službami s dynamikou vývoja objemu obchodu (importu a exportu) vo vyspelých a rozvíjajúcich sa ekonomikách. Najvyššie medziročné tempá rastu sú zaznamenané v prípade importu do rozvíjajúcich sa regiónov, čo v súlade s vyššie uvedenými ukazovateľmi opäť potvrdzuje ich rastúcu ekonomickú silu a silnejúci dopyt. Rovnako tak po celosvetovej hospodárskej kríze v roku 2009 sa import do rozvíjajúcich sa ekonomík výrazne rýchlo zotavil, keď už v roku 2010 sa tempo rastu importu do týchto ekonomík vrátilo na svoje predkrízové hodnoty. Podľa prognózy MMF sa tempá rastu importu do týchto krajín (aj exportu) v najbližších rokoch o niečo spomalia, ešte vždy sa však udržia na vyšších hodnotách, než je tomu v prípade tiež oživujúceho sa exportu a importu vyspelých krajín.

Graf 3.7

Porovnanie vývoja zahraničného obchodu u vyspelých a rozvíjajúcich sa krajín
(medziročná zmena v percentách; 1994 – 2013)

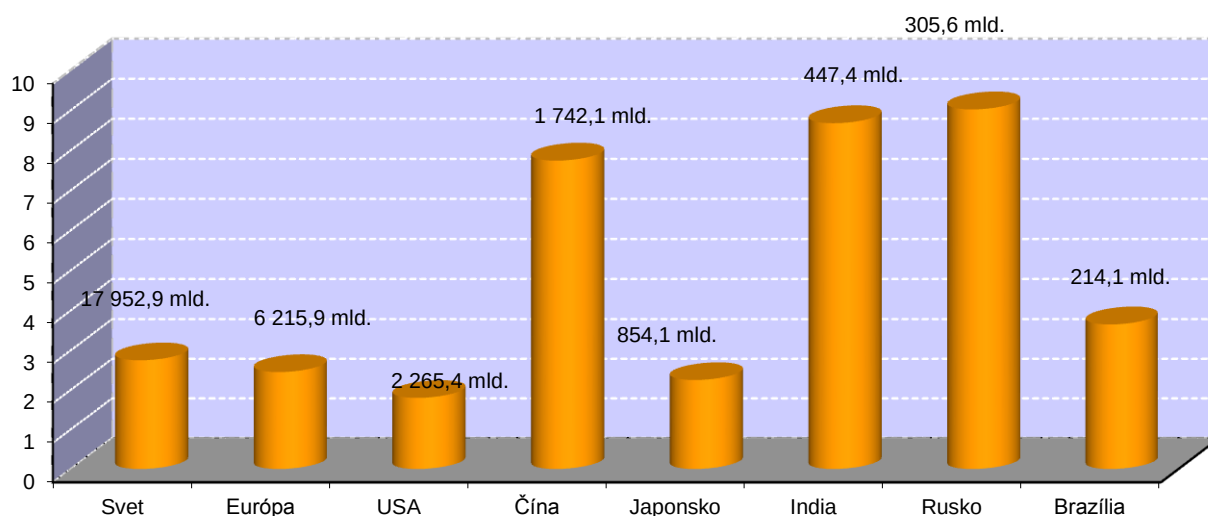
Poznámka: Objem svetového obchodu s tovarmi a službami počítaný ako priemerná medziročná percentuálna zmena objemu svetového exportu a importu. Roky 2012 a 2013 prognóza MMF. Členenie na vyspelé a rozvíjajúce sa ekonomiky podľa MMF.

Prameň: Spracované podľa údajov v tabuľkovej časti MMF (2012).

Dynamika vývoja importu do danej ekonomiky vypovedá o akejsi „*absorpčnej kapacite*“ tejto ekonomiky, resp. o domácom dopyte nenasýtenom domácou produkciou. Porovnanie trendov vo vývoji importu za posledné desaťročie jasne naznačuje výrazne rastúcu absorpčnú schopnosť ekonomík krajín BRIC. Graf 3.8 porovnáva, do akej miery vzrástol import do konkrétnych nami analyzovaných ekonomík po roku 2000, resp. koľkonásobne sa zvýšil objem importu (v USD) do daných ekonomík medzi rokmi 2000 a 2011 (mieru nárastu vyjadruje výška jednotlivých stĺpcov). Kým objem celosvetového importu vzrástol v tomto období takmer trojnásobne (2,75-násobne), import do Európy a Japonska stúpol za poslednú dekádu o niečo viac ako dvojnásobne a do USA menej ako dvojnásobne (hodnoty na osi y). V rovnakom období ale narástol import do Ruskej federácie až 9-násobne, do Indie 8,7-násobne a objem importu do Číny stúpol od roku 2000 až 7,7-násobne. Momentálne reálne hodnoty objemu importu do týchto krajín sú zobrazené nad stĺpcami (krajiny sú zoradené podľa veľkosti objemu importu), import v najväčších hodnotách sa teda naďalej realizuje do európskych krajín a USA, na tretie miesto sa ale prebojovala Čína. Podiel importu do Číny na celosvetovom importe sa zvýšil z 3,5 % v roku 2000 na súčasných 9,7 % (2011), čím čínska ekonomika v sledovanom období predstihla Japonsko a stala sa tretím najväčším importérom. (Rusko zvýšilo svoj podiel na svetovom importe z 0,5 % v roku 2000 na dnešných 1,7 %; India z 0,8 % na 2,5 %, podiel všetkých analyzovaných vyspelých ekonomických centier na svetovom importe v danom období klesol).

G r a f 3.8

Porovnanie nárastu importu medzi rokmi 2000 a 2011 a jeho hodnoty v roku 2011
(v mld. USD)

Poznámka: Ekonomiky sú zoradené podľa veľkosti objemu ich importu v absolútnych hodnotách (údaje nad stĺpcami), výška stĺpcov (os y) vyjadruje mieru nárastu tohto importu po roku 2000.

Prameň: Spracované podľa údajov databázy UN COMTRADE (OSN, 2012a).

3.3. Osobitosti procesu starnutia populácií exportných partnerov EÚ

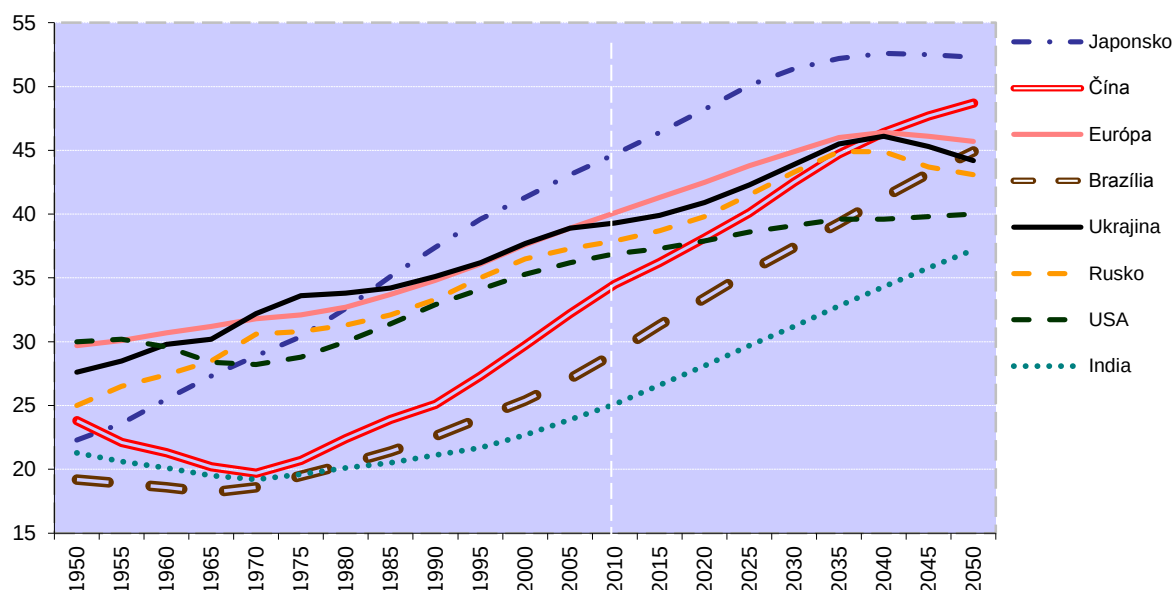
Vo všetkých nami vybraných ekonomikách dochádza dnes k viditeľnému starnutiu ich populácií, tento fakt môžeme ilustrovať jednoducho pomocou porovnania vývoja vekového mediánu populácií vybraných ekonomík v čase (graf 3.9). U každej z nich však dochádza k demografickému prechodu za odlišných podmienok, s iným historickým pozadím, s rozličným dopadom na ich hospodársku sféru a spoločnosť. Najďalej pokročil proces starnutia v Japonsku, ktoré krátko pred koncom 50. rokov 20. storočia zažilo dekádu v celosvetovom meradle bezprecedentného poklesu pôrodnosti; naopak, Brazília a najmä India budú mať ešte dlho šancu využiť príležitosti ponúkané tzv. demografickou dividendou.

Trend rastúcej pôrodnosti v súčinnosti s povojnovým zlepšovaním úmrtnostných pomerov (najmä v prípade novorodeneckej a detskej úmrtnosti) v rozvíjajúcich sa regiónoch sveta a výsledný populačný rast v tempách, aké svet dovtedy nepoznal, prispeli v 60. a 70. rokoch 20. storočia k ožiovaniu maltuziánskych teórií či vzniku a rozpracovaniu teórií „limitov rastu“. Dobiehanie tejto (prvej) fázy demografickej revolúcie môžeme v grafe 3.9 pozorovať v prípade Číny, Indie a Brazílie, kde sa do 70. rokov 20. storočia prejavovala v podobe „mladnutia“ ich populácií (klesajúci tvar krivky reprezentujúcej vývoj mediánu veku pred rokom 1970). Výsledkom druhej fázy demografickej revolúcie, ktorú doprevádzalo nielen predlžovanie ľudského života, ale najmä obrat vo vývoji pôrodnosti, je postupné starnutie populácií, ku ktorému, ako dokumentuje samotný graf, dochádza od 70. rokov minulého storočia vo všetkých porovnávaných krajinách. K zmene demografických trendov došlo v niektorých

rozvíjajúcich sa regiónoch v priebehu kratšieho časového intervalu a vo väčšom rozsahu, než v minulosti vo väčšine vyspelých krajín, preto i dynamika starnutia ich populácie bude vyššia. V grafe túto skutočnosť ilustruje napríklad tvar krivky vekového mediánu čínskej a brazílskej populácie, ktorých sklon už dnes kopíruje sklon krivky v prípade Japonska, ktoré podstúpilo doposiaľ najdramatickejší proces starnutia. Výsledkom tohto vývoja je, že ku koncu prognózovaného obdobia bude čínska populácia staršia než európska a pôvodne najmladšia brazílska populácia sa jej vyrovná.

G r a f 3.9

Porovnanie vývoja vekového mediánu vo vybraných krajinách (1950 – 2050)
(v rokoch)

Poznámka: „Európa“ označuje región, zahŕňa všetky európske krajiny, nielen členské štáty EÚ. Zoznam krajín v legende je zároveň ich poradím podľa hodnôt vekového mediánu v roku 2050.

Prameň: Spracované podľa dát databázy World Population Prospects (OSN, 2012b).

Tu je potrebné poznamenať, že intenzita a spôsob, akým prebieha demografická revolúcia v spomínaných rozvíjajúcich sa regiónoch, neprináša výlučne negatívne dôsledky. Naopak, v priebehu demografického prechodu nastáva fáza, keď silné populačné ročníky vstúpia do produktívneho veku, nižšie miery plodnosti sa odzrkadľujú v klesajúcom podiele detskej zložky populácie a poproduktívne vekové kategórie seniorov ešte stále nie sú natoľko početné, aby výraznejšie zvyšovali hodnoty indexu závislosti. Toto obdobie býva označované ako „demografická dividendá“, keď veková štruktúra populácie vytvára priaznivé podmienky pre hospodársky rozmach – početná produktívna populácia sa v tomto momente stretáva s najnižším podielom závislých osôb, čo môžeme vyjadriť poklesom *indexu celkovej závislosti* (*total dependency ratio*). S príchodom silných populačných ročníkov do dôchodkového veku a ich nahradením populáciou narodenou v čase poklesu pôrodnosti sa potenciál demografickej dividendy vyčerpá, ide teda o jedinečnú, neopakujúcu sa príležitosť.

Rozmach čínskej ekonomiky v posledných desaťročiach býva často označovaný za úspešný príklad využitia demografickej dividendy, nie je to však len Čína, ale i ostatné krajiny východnej Ázie, ktoré využili tento potenciál (tzv. ázijské tigre). Prínos demografickej dividendy nespočíva len v samotnej zmene v podiele zložiek populácie, ale najmä v ekonomických dôsledkoch, ktoré túto zmenu sprevádzajú, za predpokladu, že sú využité podmienky, ktoré pre ne zmena štruktúry populácie vytvorila (napr. vyššia miera ekonomickej aktivity vďaka poklesu počtu detí v rodine, vyššie miery akumulácie úspor a kapitálu z dôvodu zvýšenia početnosti produktívnej populácie i v súvislosti so zmenou rodinnej štruktúry, zvýšenie objemu dostupnej pracovnej sily a pod.). Podiel produktívnej populácie na celkovej populácii stúpol v Číne od roku 1975 zo 47 % na 64 %, index celkového zaťaženia klesol za toto obdobie v priemere v rozvíjajúcich sa krajinách východnej Ázie zo 114 na 56, čo bol najväčší pokles zo všetkých regiónov sveta (pozri Jackson – Howe – Nakashima, 2011). Využitie demografickej dividendy však nie je automatické, krajiny regiónu Latinskej Ameriky zaznamenali pokles celkového indexu zaťaženia v rozsahu troch štvrtín poklesu uvedeného indexu vo východoázijských ekonomikách, tempá ich ekonomického rastu sa však k tým ázijským nepriblížili. Podmienkou využitia demografickej príležitosti je predovšetkým mobilizácia a efektívna alokácia zdrojov, ale i zdravé makroekonomické prostredie, inštitucionálny rámec orientovaný na podporu podnikania, investície do infraštruktúry, vzdelania, výskumu (pre detailnejšiu analýzu demografickej dividendy v rozvíjajúcich sa regiónoch pozri Jackson – Howe – Nakashima, 2011). Z pohľadu zamerania tejto práce je dôležitá najmä informácia, v akom štádiu demografického prechodu sa potenciálna cieľová ekonomika nachádza, čo môžeme priblížiť porovnaním vývoja indexu celkového zaťaženia v čase a medzi vybranými regiónmi (tab. 3.1). Na základe tohto porovnania môžeme konštatovať, že podobne ako je tomu v prípade spomínaných ekonomík východnej Ázie, i ekonomiky východnej Európy a bývalého sovietskeho bloku sa nachádzajú uprostred alebo za bodom obratu, keď potenciál ich demografickej dividendy začne postupne vyprchať, kým krajiny Latinskej Ameriky a najmä južnej Ázie majú ešte čas využiť príležitosti poskytované priaznivou vekovou štruktúrou.

T a b u ľ k a 3.1

Porovnanie indexu celkového zaťaženia vo vybraných regiónoch sveta (1975 – 2050)

	1975	1990	2000	2010	2020	2030	2040	2050
Východná Ázia	114	79	68	56	56	63	73	77
Východná Európa	76	72	66	57	61	65	70	83
Ruská sféra	73	68	65	52	57	64	63	75
Latinská Amerika	128	106	91	78	72	75	77	81
Južná Ázia	121	108	97	83	76	75	72	74
Západná Ázia a BV	131	117	104	85	77	73	71	75
Subsaharská Afrika	138	143	138	130	123	112	98	89

Poznámka: Index celkového zaťaženia vypočítaný ako počet osôb vo veku 0 – 19 rokov a 65 a viac rokov pripadajúci na 100 osôb vo veku 20 – 64 rokov.

„Ruská sféra“ – Rusko, Bielorusko, Ukrajina, Arménsko, Gruzínsko, Moldavsko.

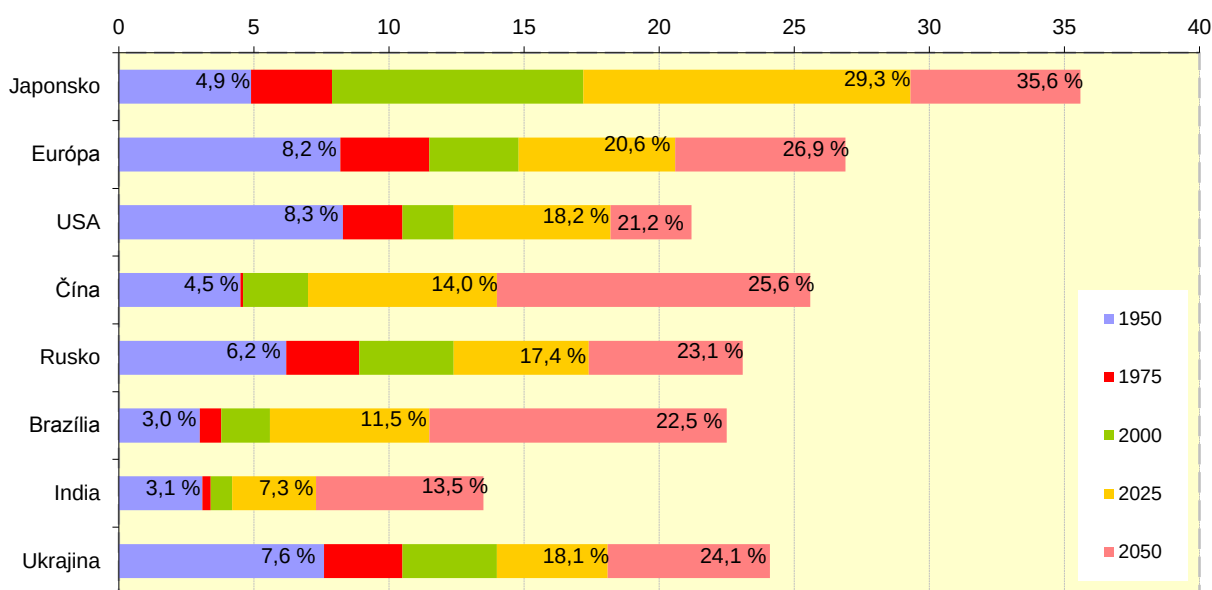
„Západná Ázia a BV“ – Západná Ázia vrátane krajín Blízkeho východu; podľa kategorizácie OSN.

Prameň: Jackson – Howe – Nakashima (2011) a OSN (2012b).

Za týmto „bodom obratu“, teda v období, keď sa veková štruktúra priaznivá pre hospodársky rozmach začne transformovať smerom k vyššiemu podielu seniorskej populácie, zameria sa pozornosť politik z otázky využitia demografickej dividendy na otázku hľadania a využitia príležitostí vznikajúcich v podmienkach rastúcej populácie seniorov. I medzi jednotlivými exportnými partnermi EÚ je badať rozdiely v podiele populácie v poproduktívnom veku. Kým v Japonsku a USA dôjde k najväčšiemu nárastu tejto zložky populácie už pred rokom 2025 a medzi rokmi 2025 a 2050 bude podiel tejto kategórie rásť pomalšie, v Číne a Brazílii zvýšia seniori svoj podiel na populácii najvýraznejšie až poslednej fáze prognózy (graf 3.10). Rusko bude mať už v roku 2025 takmer rovnaký podiel seniorov ako USA, v Indii ako v jedinej z porovnávaných krajín zotrvá podiel seniorov pod hranicou jednej pätiny populácie až do konca prognózovaného obdobia. (Pre jasnejšie porovnanie v grafe uvádzame počiatočné hodnoty z roku 1950 ako i hodnoty podielu osôb 65+ v roku 2025 a 2050.)

G r a f 3.10

Porovnanie nárastu podielu osôb 65+ na celkovej populácii vybraných krajín (1950 – 2050; v %)

Poznámka: Označenie „Európa“ zahŕňa všetky európske krajiny, nielen členské štáty EÚ.

Prameň: Spracované podľa dát databázy OSN World Population Prospects; stredný variant (OSN, 2012b).

Potenciálny budúci dopyt v týchto ekonomikách nebude definovať len podiel či početnosť ich seniorskej populácie a súčasné štádium hospodárskeho rozvoja (vrátane ich zapojenia do medzinárodného obchodu), ale i spôsob a účinnosť, s akou sa ony samé vysporiadajú s následkami starnutia ich populácií. To platí obzvlášť v prípade rozvíjajúcich sa ekonomík, ktoré buď už prechádzajú fázou rýchlej a nezvratnej demografickej transformácie, alebo ešte len stoja pred úlohou využiť čo najefektívnejšie prvú fázu demografického prechodu, ktorá im ponúka jedinečnú a v kontexte starnutia neopakovateľnú šancu hospodárskeho rozmachu. Ako odkazujú vládam, podnikateľom a investorom autori z amerického Centra pre strategické

a medzinárodné štúdie, ktorí sa venujú problematike starnutia už dlhé roky, „snažiť sa ohodnotiť budúce riziká a príležitosti na rozvíjajúcich sa trhoch bez zváženia následkov demografických zmien je ako vydať sa na plavbu bez mapy alebo kompasu“ (Jackson – Howe – Nakashima, 2011).

Prípad Spojených štátov amerických a Japonska

Spojené štáty americké sú v súčasnosti hlavnou mimoeurópskou exportnou destináciou EÚ 27, špecifickú pozíciu zastávajú i z pohľadu problematiky populačného starnutia. USA čelia výzve starnutia v podstatne menšom rozsahu, než je tomu u ostatných vyspelých krajín, ale taktiež v menšom rozsahu, než tomu bude u mnohých hlavných rozvíjajúcich sa ekonomík. Za priaznivejšiu demografickú štruktúru vďaka predovšetkým *neporovnateľne vyšším mieram plodnosti* – USA sú jedinou vyspelou krajinou, ktorá si zachováva mieru plodnosti okolo reprodukčnej úrovne (tá sa v súčasnosti v prípade USA pohybuje na hranici 2,07 dieťaťa na 1 ženu), ani v najbližších desaťročiach sa nepredpokladá jej výraznejší prepád, naopak, v horizonte prognózy (do roku 2050 podľa UN World Population Prospects) sa ešte mierne zvýši, na 2,09. USA tak budú mať ku koncu prognózovaného obdobia pôrodnosť vyššiu nielen v porovnaní s európskymi krajinami či Japonskom, ale napríklad aj v porovnaní s Čínou, Indiou a Brazíliou. Už dnes je miera plodnosti vyššia zo všetkých nami analyzovaných krajín len v Indii. Druhým podstatným javom ovplyvňujúcim demografický vývoj v USA je tradične vysoká *čistá migrácia*, ešte i dnes dosahuje miera čistej migrácie najvyššie hodnoty z nami porovnávaných krajín a bolo tomu tak od začiatku nami sledovaného obdobia, teda od roku 1950 (s najvyššími hodnotami okolo roku 2000 – až na hranici 6 migrantov na 1 000 osôb). Vďaka priaznivému vývoju pôrodnosti a relatívne vysokým pozitívnym migračným saldám dosahujú Spojené štáty v súčasnosti (spolu s Brazíliou) najvyššie tempo rastu celkovej populácie spomedzi porovnávaných krajín a v horizonte prognózy v nich ako jediných spolu s Indiou populačný rast pretrvá. V ostatných analyzovaných ekonomikách dôjde k úbytku populácie (najrýchlejšie tempo úbytku ku koncu prognózy zaznamená Čína, Japonsko a Rusko).

Spojené štáty disponujú aj ďalšími komparatívnymi výhodami z hľadiska vyrovnávania sa s možnými následkami populačného starnutia: dlhšej histórii existencie súkromných penzijných fondov vďaka za relatívne menej nákladný verejný dôchodkový systém (a za vyššiu mieru úspor), skutočný vek odchodu do dôchodku sa pohybuje na vyššej vekovej hranici (hlavne v porovnaní s európskymi krajinami), čo spolu s flexibilnejším pracovným trhom a faktom, že systém sociálneho zabezpečenia neumožňuje predčasný dôchodok pred dovŕšením 62 rokov prispieva k vyššej miere ekonomickej aktivity seniorov nad 65 rokov, ktorá je po Japonsku druhou najvyššou vo vyspelom svete. V prípade USA sa ako jeden z najzávažnejších problémov spojených so starnutím ich populácie ukazuje nákladnosť a neudržateľnosť systému zdravotnej starostlivosti – za posledných 30 rokov rástli výdavky na zdravotnú

starostlivosť v USA takmer o 3 p. b. rýchlejšie než HDP, štát negarantuje zdravotnú starostlivosť a jej poskytovanie je čoraz nákladnejšie pre čoraz širšie vrstvy obyvateľstva, USA pritom patria k trom krajinám OECD s najnižšou mierou krytia zdravotným poistením. S nárastom podielu seniorskej zložky populácie sa môže stať, že čoraz viac amerických spotrebiteľov služieb zdravotnej starostlivosti bude hľadať ich poskytovateľov za hranicami domáceho trhu. Len v tejto konkrétnej oblasti sa vytvorí nezanedbateľný priestor pre export služieb striebornej ekonomiky poskytovaných americkým seniorom.

K celkom odlišnému priebehu procesu starnutia populácie došlo (resp. dochádza) v Japonsku. Prípád Japonska je špecifický z viacerých pohľadov. Pokles v mierach plodnosti sa v Japonsku objavil ako v prvej z nezápadných krajín. Čo je však dôležitejšie, rýchlosť tohto poklesu bola najvyššia zo všetkých industrializovaných krajín. Japonsko tiež v súčasnosti dosahuje najvyššie hodnoty strednej dĺžky života. Stret týchto dvoch tendencií ma za následok najdynamickejší proces starnutia populácie vo vyspelom svete. Bezprostredne po krátkom období japonského *baby-boomu* (1947 – 1949) došlo k výraznému poklesu pôrodnosti. Medzi rokmi 1947 a 1957 klesla v Japonsku úhrnná miera plodnosti o viac než 50 %, zo 4,5 na 2,0 detí na ženu. Takýto 50-percentný pokles plodnosti v krátkom 10-ročnom časovom intervale nebol zaznamenaný nikde na svete. Bezprecedentný pokles pôrodnosti viedol k posunom v alokácii ľudských zdrojov a spôsobil výraznú akumuláciu fyzického kapitálu v 50. rokoch 20. storočia, čím sa položil základ pre dosahovanie vysokých temp rastu v 60. rokoch (Ogawa, 2005). Tento rýchly ekonomický rast bol spomalený až v roku 1973, keď japonskú ekonomiku zasiahol prvý ropný šok. Paralelne so znižovaním ekonomického rastu dochádzalo i k ďalšiemu poklesu pôrodnosti a začiatkom 90. rokov 20. storočia dosiahla tak nízku úroveň, že už obdobie po roku 1973 označili japonskí demografi za druhý demografický prechod. Od roku 2000 sa úhrnná miera plodnosti v Japonsku pohybuje okolo úrovne 1,3 dieťaťa na ženu, čo je najmenej v povojnovej histórii Japonska. (Je to teda úroveň plodnosti, na ktorú sa začiatkom tohto tisícročia na istý čas prepadli aj niektoré štáty EÚ, vďaka efektu odložených pôrodov sa však pôrodnosť v týchto európskych krajinách čiastočne zotavila, podobné zotavenie pôrodnosti sa v najbližších desaťročiach očakáva i v prípade Japonska.) Za jednu z kľúčových príčin poklesu mier plodnosti v 90. rokoch minulého storočia sa považuje – popri výraznom poklese pravdepodobnosti prvého manželstva ako i poklesu pravdepodobnosti prvého a druhého pôrodu – práve recesia japonskej ekonomiky, spomalenie ekonomického rastu a jeho následky. V snahe o vymanenie sa z recesie z 90. rokov bolo prijatých niekoľko závažných reštrukturalizačných opatrení nielen zo strany vlády, ale i súkromných firiem, čo ovplyvnilo mieru istoty zamestnania a následne táto ekonomická neistota ovplyvnila mieru príjmov japonských párov v reprodukčnom veku a ich rozhodnutie mať či nemať deti. Výrazný pokles pôrodnosti v Japonsku sprevádzal bezprecedentný rast strednej dĺžky života. V 60. rokoch minulého storočia bola očakávaná dĺžka života pri narodení v Japonsku na úrovni 65,3 rokov u mužov a 70,2 u žien, čo boli v tom čase najnižšie hodnoty spomedzi všetkých OECD krajín. Do polovice 70. rokov však stredná dĺžka života v Japonsku už patrila k najvyšším v OECD.

V súčasnosti dosahuje u mužov úroveň 79,3 rokov, čo je druhá najvyššia hodnota na svete (po Islande) a u žien 86,1 rokov, čo je s citeľným odstupom pred Francúzskom najvyššia úroveň na svete. Tempo predlžovania života sa u oboch pohlaví značne zrýchlilo najmä po roku 1973, keď japonská vláda reštrukturalizovala program zdravotnej starostlivosti. Výsledkom je, že v porovnaní s tempom starnutia vo vyspelých európskych krajinách zostarło Japonsko trikrát rýchlejšie. Japonsko tak má napríklad nielen najvyššie hodnoty očakávanej dĺžky života vo veku 75 rokov (13,7 rokov) či v predošlých častiach práce spomínaného vekového mediánu (44,7), ale i najvyššiu hodnotu indexu závislosti starších (v celosvetovom meradle). V dôsledku tak výrazných demografických zmien prijalo Japonsko sériu niekoľkých reforiem týkajúcich sa dôchodkového zabezpečenia (postupné zvyšovanie hranice dôchodkového veku zaviedla reforma dokonca už z roku 1994, reforma z roku 2004 upravujúca mieru prerozdelenia a výšku dôchodkových dávok mala za následok zníženie miery náhrady až pod priemernú úroveň krajín OECD). Osobitosťou japonskej ekonomiky, ktorá môže čiastočne zmierniť ekonomické dopady procesu starnutia japonskej populácie, je vysoká miera ekonomickej aktivity starších (na úrovni 30 % v prípade osôb starších 60 rokov), ktorá dosahuje najvyššie hodnoty spomedzi vyspelých krajín. Podobne je to s mierou zamestnanosti osôb v preddôchodkovom veku, pre ilustráciu, miera zamestnanosti „starších pracujúcich“, konkrétne osôb vo vekovej skupine 55 až 64 rokov (vykazuje Eurostat), stúpila za poslednú dekádu síce najviac v Európe – v členských krajinách dnešnej EÚ 27 z 36,9 % v roku 2000 na 47,4 % (2011), avšak v Japonsku sa už v roku 2000 pohybovala na úrovni 62,8 % a do roku 2011 vzrástla na 65,1 % (pre porovnanie v USA stúpila z 57,8 % na dnešných 60 %) (pozri Eurostat, 2012).

Prípad krajín BRIC a Ukrajiny

Japonsko nie je jedinou krajinou regiónu východnej, resp. juhovýchodnej Ázie, ktorá zažila tak dramatický pokles pôrodnosti. Podobný priebeh demografických zmien sme mohli pozorovať i v prípade novoindustrializovaných ekonomík v regióne. Singapur s mierou plodnosti na úrovni 1,3 dieťaťa na ženu, Južná Kórea s plodnosťou 1,2, Taiwan s plodnosťou 1,1 a Hongkong s mierou plodnosti len na úrovni jedného dieťaťa na ženu patria v súčasnosti spolu s Japonskom ku krajinám s najnižšou pôrodnosťou na svete vôbec. Pritom ešte koncom 60. rokov minulého storočia dosahovala miera plodnosti v regióne hodnotu 5,8 (čo bola v rámci sveta nadpriemerná hodnota); už v priebehu nasledujúcich 25 – 30 rokov však klesla pod zachovnú hodnotu a dnes patrí, ako spomíname, k najnižším na svete. K tak výraznému poklesu pôrodnosti v regióne východnej Ázie prispel i demografický vývoj v jeho najväčšej krajine, v Číne, kde miera plodnosti klesla pod zachovnú hodnotu (2,1) začiatkom 90. rokov z úrovne pohybujúcej sa ešte začiatkom 50. rokov minulého storočia nad hranicou 6 detí na ženu; dnes sa miera plodnosti v Číne pohybuje len na hranici 1,6 (údaj OSN, podľa niektorých domácich zdrojov 1,4). Vekový medián čínskej populácie vzrástol za toho obdobie z 23,8 rokov na súčasných takmer 35 rokov (v prípade ostatných spomínaných novoindustrializovaných ekonomík

sa pohybuje v súčasnosti okolo 40 rokov), čínska populácia sa z pohľadu vekového mediánu stane staršou než populácia USA už do roku 2025 a v horizonte prognózy (teda do roku 2050) bude staršou i v porovnaní s populáciou európskou (graf 3.9 v predošlej časti). Kým v minulosti vytvoril takýto demografický vývoj spomínanú demografickú dividendu, ktorú Čína a ostatné ekonomiky regiónu dokázali využiť, v najbližších desaťročiach sa tieto ekonomiky budú musieť vyrovnáť s demografickými trendmi pôsobiacimi proti ekonomickému rastu. Pokles produktívnej populácie o 10 % či nárast indexu závislosti starších sa tak zaradia k faktorom zohrávajúcim svoju úlohu pri budúcom smerovaní čínskej ekonomiky, samozrejme spolu s faktormi ako miera ekonomickej aktivity, zamestnanosť, produktivita, ale i vzdelanie pracovnej sily (ktoré umožní čínskym sektorom posúvať sa vyššie v produkčnom reťazci), akumulácia (aj domácich) úspor a ich alokácia do produktívnych investícií. Kým v roku 2010 pripadalo na jedného čínskeho seniora v poproduktívnom veku 7,8 osôb v produktívnom veku, v roku 2030 to bude 3,8 a do roku 2050 už len 2,4, čo znamená, že záťaž vyvolaná demografickými zmenami na pracujúcich sa viac ako strojnásobí (Jackson – Howe – Nakashima, 2011). Ak aj konštatujeme, že demografické faktory budú hrať proti hospodárskemu rastu, netreba zabúdať, že kým čínsku ekonomiku zasiahne hlavná vlna starnutia jej populácie (teda okolo roku 2025), Čína už bude pravdepodobne najväčšou ekonomikou sveta (v porovnaní HDP v PKS vystrieda Čína na prvom mieste ekonomiku USA). Vzhľadom na jej význam v svetovej ekonomike, rastúcu ekonomickú silu, mieru zapojenia do svetového obchodu, ale i vzhľadom na fakt, že už dnes Čína disponuje najpočetnejšou populáciou seniorov na svete a jej početnosť narastie po roku 2025 bezprecedentným spôsobom (graf 3.1 v úvode kapitoly 3), potenciál pre rozvoj striebornej ekonomiky je v tomto prípade nespochybniteľný.

Nesmierne zaujímavým je v tomto kontexte porovnanie vývoja v *Číne a Indii*. Ešte v druhej polovici 60. rokov 20. storočia boli demografické trendy v oboch krajinách veľmi podobné. Miery plodnosti dosahovali porovnateľné hodnoty (5,9 v Číne a 5,7 v Indii), populácie oboch krajín boli rovnako staré – vekový medián sa v oboch prípadoch pohyboval medzi 19 – 20 rokov, produktívna populácia (15 – 64 rokov) tvorila koncom 60. rokov v oboch krajinách 56 % celkovej populácie, podiel seniorov sa pohyboval v rozmedzí 3 – 4 % celkovej populácie, detská zložka predstavovala v oboch krajinách približne 40 %. Populácia Číny rástla o niečo rýchlejším tempom: 2,7 % tempo rastu v porovnaní s 2,2 % v prípade Indie (druhá polovica 60. rokov) i stredná dĺžka života bola v prípade Číny vyššia – 59 rokov v porovnaní so 47,5 v Indii (v priemere pre obe pohlavia). Teda Čína, ktorá už v tom čase mala populáciu o 50 % početnejšiu, čelila i o niečo progresívnejšiemu populačnému boomeru, z obavy pred ktorým pristúpila čínska vláda v 70. rokoch k ráznemu opatreniu – politike jednodetnej rodiny. Tak výrazný zásah populačnej politiky zanechal nezvratnú stopu na demografickom vývoji Číny i na jej budúcom demografickom profile. Ako uvádzame i vyššie, miera plodnosti sa v Číne prepadla do začiatku 90. rokov pod záchovnú hodnotu, rozdiel v pôrodnosti u oboch krajín bol čoraz markantnejší, už koncom 90. rokov sa miera plodnosti v Číne pohybovala na úrovni 1,8, kdežto v Indii sa stále udržiavala vysoko nad hranicou

obnovy generácií, až na úrovni 3,4 dieťaťa na ženu. I napriek neskoršiemu uvoľneniu politiky jednotnej rodiny táto zmena stačila na vyvolanie dlhotrvajúcich následkov – tempo rastu populácie kleslo v Číne ešte v 90. rokoch pod 1 %, v Indii sa stále držalo tesne pod hranicou dvoch percent, do roku 2000 klesla detská zložka populácie v Číne na 30 %, kým v Indii stále predstavovala 40 %. Dnes je vekový medián čínskej populácie vyšší oproti Indii o 10 rokov, rast čínskej populácie sa do roku 2025 zastaví, v Indii bude v tom čase populácia rásť jedno-percentným tempom. Detská zložka populácie (do 15 rokov) tvorí už dnes v Číne menej ako pätinu, v Indii je to stále takmer tretina. Seniori (65+) v Číne tvoria dnes 8 % celkovej populácie, ich podiel sa do roku 2030 zdvojnásobí na 16 % a do roku 2050 viac ako strojnásobí, keď narastie takmer na 26 % celkovej čínskej populácie. V Indii narastie podiel seniorov z dnešných 5 % postupne na 8 % v roku 2030 a 13 % do roku 2050. Seniori v Číne budú teda pred koncom prognózovaného obdobia tvoriť viac ako štvrtinu klesajúcej celkovej populácie, kým v Indii len 13 % stále rastúcej populácie (údaje podľa OSN World Population Prospects, 2012). Podiel produktívnej populácie (i jej početnosť) začne v Číne klesať už začiatkom budúcej dekády, v Indii bude v podstate do konca prognózovaného obdobia produktívna populácia rásť. Kontrastný príklad Číny a Indie tak názorne ilustruje, ako len samotný zásah do vývoja v mierach plodnosti spôsobí výslednú dlhotrvajúcu zmenu populačnej štruktúry krajiny. Výsledkom je, že i keď indická populácia tiež podlieha procesu starnutia, jeho dynamika nikdy nedosiahne úroveň pozorovanú v Číne, vlna starnutia sa prejaví neskôr a nebude tak výrazná, veková štruktúra indickej populácie bude vyvážená – veková pyramída v roku 2050 si zachová (menej príkry než v minulosti, stále však) klasický tvar pyramídy, veková štruktúra čínskej populácie bude mať už v roku 2050 inverzný tvar (užšia základňa). Kým okno príležitosti zvanej „demografická dividenda“ sa v prípade Číny už zatvára, India má stále priestor pre hľadanie jej efektívneho využitia – index celkového zaťaženia bude v Indii klesať približne do roku 2030. Vytvorená potenciálna demografická dividenda však zároveň z horeuvedených dôvodov nebude tak rozsiahla, ako v prípade Číny, bude ale trvať počas dlhšieho časového horizontu. Doposiaľ India nebola tak úspešná v jej využití (ešte v roku 1975 dosahovala India 2 krát vyššie HDP per capita než Čína, dnes je to naopak), Indiu znevýhodňujú aj niektoré ďalšie špecifiká (nepostačujúci vzdelávací systém, kastový systém, náboženské nezhody medzi prívržencami hinduizmu a islamu, napäté vonkajšie politické vzťahy, obrovské regionálne rozdiely) (Jackson – Howe – Nakashima, 2011). Ekonomický potenciál Indie je však obrovský, navyše, podľa odhadov OSN by mala v roku 2022 vystriedať na prvom mieste Čínu ako najpočetnejšiu populáciu sveta a do roku 2030 predbehne Čínu i početnosti produktívnej populácie, do roku 2050 by mala mať byť je produktívna populácia dokonca o 40 % väčšia, než čínska, demografické faktory tak budú v prípade Indie i v najbližších dekádach hrať v prospech hospodárskeho rastu.

Latinská Amerika je ďalším z rozvíjajúcich sa regiónov, v ktorých dochádza k viditeľnému procesu starnutia populácie. Miera plodnosti v regióne sa v 50. rokoch 20. storočia pohybovala, podobne ako v Indii, na úrovni 5,6 – 5,7 dieťaťa na ženu. Dodnes však klesla na 2,3

v Argentíne, 2,3 v Mexiku, 1,9 v Čile a v prípade *Brazílie* to bol dokonca pokles zo 6,2 na 4 začiatkom 80. rokov a 1,9 v súčasnosti – tento pokles sa ešte ďalej prehĺbi, až na niečo tesne nad 1,6 počas obdobia 2030 až 2050. Nielen v Brazílii, ale v podstate vo všetkých hlavných ekonomikách Latinskej Ameriky tak dôjde, v porovnaní so spomínanou Indiou, k dynamickejšiemu procesu starnutia. Do roku 2050 narastie podiel seniorov na brazílskej populácii na 22,5 % (podobne tomu bude napríklad aj v Mexiku či Čile), čím sa stane rovnako starou, resp. o niečo staršou, než bude populácia USA. Index celkového zaťaženia v Brazílii momentálne stále klesá a bude klesať približne do roku 2020, k výraznejšiemu nárastu indexu závislosti starších dôjde až za horizontom prognózy, čo inými slovami znamená, že Brazília dnes zažíva dlhé obdobie potenciálnej demografickej dividendy – ako však uvádzame už v predošlej časti, krajiny Latinskej Ameriky využili výhodu danú týmto priaznivým demografickým vývojom v omnoho menšej miere, než ekonomiky juhovýchodnej Ázie. Od roku 1975 vzrástla životná úroveň v rozvíjajúcich sa ekonomikách východnej Ázie o 875 % (kumulatívna percentuálna zmena reálneho HDP per capita vyjadreného v PKS v USD), v krajinách regiónu južnej Ázie o 219 %, avšak v krajinách Latinskej Ameriky to bol nárast len o 48 % (problematika demografickej dividendy detailnejšie rozpracovaná v práci Jackson – Howe – Nakashima, 2011). Bariérou využitia demografickej dividendy sú v krajinách regiónu Latinskej Ameriky niektoré ich hlboké štrukturálne problémy, ktoré aj napriek dosiahnutým úspechom pri budovaní zdravšieho makroekonomického prostredia naďalej pretrvávajú (vysoká miera korupcie, obmedzenia týkajúce sa podnikateľského prostredia, vrátane nevýhodného daňového systému, konkurenciu obmedzujúci chránený štátny sektor, nedostatočné alebo nesprávne alokované investície, šedá ekonomika, nízke miery úspor, vysoká miera príjmovej nerovnosti, chudoba atď.). Azda najmarkantnejším rastovým potenciálom v regióne disponuje práve Brazília, ktorá (od konca minulého storočia spolu s ostatnými reformujúcimi sa ekonomikami regiónu, ako Čile a Mexiko) usiluje o väčšiu liberalizáciu (privatizácia štátnych podnikov), väčšiu mieru zapojenia sa do medzinárodného obchodu (zníženie taríf, proexportná politika), fiškálnu konsolidáciu a v neposlednom rade napomohla jej hospodárskemu rozmachu transformácia (na export orientovaných) priemyselných odvetví (v 90. rokoch), investície do nových technológií či stabilné politické prostredie. Medzi rokmi 2002 a 2007 zaznamenala najvyššie tempá rastu ekonomiky od 70. rokov, Brazília bola tiež jednou z posledných ekonomík, ktoré upadli v dôsledku globálnej krízy v roku 2009 do miernej recesie, ale zároveň jednou z prvých, ktoré opätovne naštartovali hospodársky rast – za čo Brazília vďačí cielennej orientácii na rozvoj domáceho trhu a zvýšenie príjmov obyvateľstva. Hlavne v posledných rokoch je možné badať zvýšenú snahu o riešenie sociálnych problémov a znižovanie miery chudoby (program *Bolsa Família*), prekonávanie výrazných sociálnych nerovností, rozvoj domáceho trhu a podporu domáceho dopytu (bližšie pozri Abdová, 2012). Reformné úsilie v sociálnej oblasti zahŕňajúce napríklad zvýšenie minimálnej mzdy, rodinných dávok, miezd štátnych zamestnancov, pokrytie zdravotnou starostlivosťou a penzijným zabezpečením však v kontexte starnutia brazílskej populácie (ktoré sa prejaví až po roku 2020) otvára problém

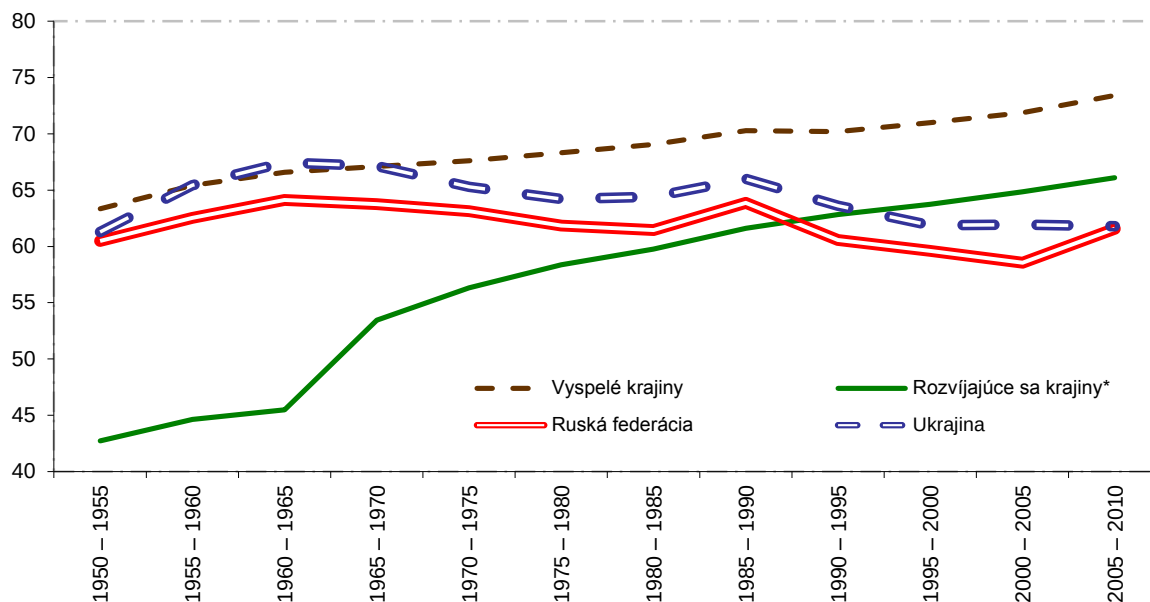
fiškálnej udržateľnosti niektorých opatrení – ako upozorňuje americké Centrum strategických štúdií CSIS, celkové verejné výdavky na starších, ktoré v prípade Brazílie už v roku 2007 dosahovali 9 % HDP, by do roku 2040 mohli narásť až na 20 % HDP, čo je ďaleko vyššia záťaž v porovnaní s ktoroukoľvek inou z hlavných rozvíjajúcich sa ekonomík (pre porovnanie, v roku 2040 by mali dosahovať 14 % v prípade Južnej Kórei, 10 % v prípade Ruska, 8 % v prípade Číny a necelé 4 % v prípade Indie; Jackson – Howe – Nakashima, 2011). Jedným z hlavných problémov, pred ktorým sa teda pravdepodobne Brazília ocitne, je štedrosť jej dôchodkového systému, ktorý je nadštandardný nielen v porovnaní s rozvíjajúcimi sa krajinami, ale aj v porovnaní s vyspelými ekonomikami (podobnému problému bude čeliť i Ukrajina, pozri ďalej v texte).

Demografické zmeny, ku ktorým došlo v posledných desaťročiach v prípade *Ruskej federácie*, zahŕňajú jedno špecifikum, vďaka ktorému je demografický výhľad Ruska možno najnepriaznivejší zo všetkých hlavných ekonomík, vyspelých i rozvíjajúcich sa. Okrem toho, že miera plodnosti v Rusku klesla na kritických 1,4 dieťaťa na ženu a že, ako uvádzame vyššie, ruská populácia bude čoskoro tak stará ako americká, jedine v prípade Ruska je tento vývoj doprevádzaný zhoršovaním zdravotného stavu a skracovaním strednej dĺžky života. Pokles hodnôt očakávanej dĺžky života je citeľný najmä u mužov, čo možno pripísať rizikovému životnému štýlu a vysokej miere konzumácie alkoholu, ale i nízkym štandardom služieb zdravotnej starostlivosti. Očakávaná dĺžka života klesla tesne po roku 2000 u mužov pod 59 rokov, čo je úroveň nižšia než bola v Rusku v 50. rokoch minulého storočia (za posledné 4 desaťročia 20. storočia klesla stredná dĺžka života u mužov v Rusku o viac ako 5 rokov). Je to zároveň o 19 rokov menej, než sa dožívajú japonskí muži a o 17 rokov menej v porovnaní s Američanmi. Je dokonca podstatne nižšia, než v Brazílii a Číne a o niečo nižšia než v Indii. Výsledkom takejto „demografickej zimy“ bude pokles ruskej populácie pri bezprecedentných tempách, k úbytku ruskej populácie dochádza už od druhej polovice 90. rokov. Dnes početnosť ruskej populácie klesá v priemere o 500 tis. osôb ročne, do roku 2030 klesne zo 140 na 125 miliónov a do roku 2050 by malo byť už len 105 miliónov Rusov, čím sa Rusko v rebríčku svetových populácií prepadne medzi rokmi 1950 a 2050 zo štvrtej na šestnástu priečku (Jackson – Howe – Nakashima, 2011). Demografické zmeny samozrejme ovplyvnia nielen početnosť celkovej populácie v Rusku, ale i jej vekovú štruktúru. Vďaka zmienenému výraznému poklesu pôrodnosti a i napriek poklesu strednej dĺžky života bude už do roku 2040 každý piaty obyvateľ Ruska vo veku 65 rokov a viac. Populácia v produktívnom veku klesne o 10 % už počas dvoch najbližších desaťročí a až pod 95 % tohto poklesu sa podpíše úbytok populácie vo veku 15 – 39 rokov, len niečo menej ako piatimi percentami prispeje pokles produktívnej populácie vo veku 40 – 64 rokov. Inými slovami, i samotná produktívna časť ruskej populácie citeľne zostarne. Podobne špecifický priebeh má i proces populačného starnutia u ďalšieho významného obchodného partnera SR v regióne – *Ukrajiny*. Rovnako, ako v Rusku, i tu sa miera plodnosti pohybuje na hranici 1,4 (po roku 2000 klesla na určitý čas

dokonce na 1,15 dieťaťa na ženu) a rovnaký problém má Ukrajina i s poklesom strednej dĺžky života u mužov (aj keď nie až pod hranicu 60 rokov, pozri nasledujúci graf 3.11).

G r a f 3.11

Porovnanie vývoja strednej dĺžky života u mužov (pri narodení) v Rusku a Ukrajine so svetom (1950 – 2010; v rokoch)

* Bez rozvojových krajín.

Prameň: Spracované podľa údajov OSN (2012b).

V prípade Ukrajiny dôjde v dôsledku demografických zmien k druhému najväčšiemu úbytku populácie (po Rusku) zo všetkých post-komunistických krajín. Vplyvom demografických zmien sa počet obyvateľov v Rusku zníži už do roku 2025 o 17,3 milióna, početnosť ukrajinskej populácie klesne o 11,8 milióna osôb.¹¹ Kým ale v Rusku bude tento úbytok predstavovať pokles populácie o 12 %, v prípade Ukrajiny to bude pokles populácie o 24 %, teda takmer o štvrtinu (Chawla – Betcherman – Banerji, 2007, graf 0.2, s. 7). Podiel populácie vo veku vyššom ako 65 rokov na celkovej populácii Ukrajiny stúpne z dnešných 15,5 % na 18,1 % v roku 2025 a až na 24,1 % v roku 2050. Podiel populácie nad 65 rokov bude v tom čase v Rusku predstavovať podobne 23,1 % (OSN, 2012b). Lenže kým náklady na verejný dôchodkový systém predstavujú v prípade Ruskej federácie 7 % jej HDP, v prípade Ukrajiny je to už dnes približne 16 % HDP (tamtiež). V prípade jednoduchého modelu postaveného na predpoklade, že penzijné náklady rastú úmerne s rastom poproduktívnej populácie (bez reformných politík, prepočty Svetovej banky) by tieto náklady mohli stúpnuť v Ukrajine až na 19 % HDP.

¹¹ Pre porovnanie, v regióne strednej a východnej Európy a krajín post-sovietskeho bloku by podľa projekcií Svetovej banky v rovnakom období mali v dôsledku demografických zmien stratiť viac ako milión obyvateľov i Rumunsko (2,3 mil.), Poľsko (1,6 mil.), Bulharsko a Bielorusko (v oboch prípadoch pokles populácie o 1,4 mil. osôb).

Existuje teda mnoho charakteristík súvisiacich so starnutím populácií, ktoré sú si v krajinách rozvíjajúcich sa regiónov podobné, v mnohých aspektoch, či už demografického prechodu alebo ekonomických dôsledkov, sa však jednotlivé vybrané krajiny líšia. Nelíšia sa však v niektorých fundamentálnych bodoch: vo všetkých z týchto krajín už dnes prebieha badateľný proces populačného starnutia, zvyšuje sa podiel generácie seniorov na celkovej populácii i absolútna početnosť starších vekových kohort. Nie je to však len rastúca početnosť generácie seniorov v krajinách BRIC (podstatná časť seniorov v celosvetovom meradle bude žiť v týchto krajinách), ale i ekonomický potenciál týchto krajín, ktorý ovplyvní veľkosť a silu strieborného trhu, ktorý sa v najbližších rokoch a desaťročiach v týchto ekonomikách rozvinie. Tu nesmieme zabúdať, že ide o ekonomiky, ktoré už dnes obsadzujú najvyššie priečky v rebríčku najväčších ekonomík sveta (v porovnaní HDP prepočítaného paritou kúpnej sily) a že ich budúci rastový potenciál, ako dokumentujeme v predošlej kapitole 3.2, sa ešte nevyčerpal – aj napriek rôznym nástrahám, s ktorými sa rozvíjajúce sa ekonomiky budú musieť v dôsledku starnutia ich populácií vysporiadať, ich podiel na svetovom outpute a globálnej spotrebe, bude naďalej rásť.¹²

NAMIESTO ZÁVERU: „ŠANCA PRE STRIEBORNÚ EKONOMIKU“

Starnutie populácie prinesie mnoho zmien takmer v každej dimenzii verejného i súkromného života, táto zmena vekovej štruktúry populácií prebiehajúca vo väčšine častí sveta sa pretaví do širokého spektra spoločenských, hospodárskych i politických aspektov. Hospodárstva dotknutých krajín budú musieť reagovať na pokles počtu mladých spotrebiteľov a celkovo na zmeny v štruktúre dopytu, trhy práce sa budú musieť vysporiadať so zmenami vo vekovej štruktúre pracovnej sily, v mnohých prípadoch i s jej úbytkom a prípadným nedostatkom, verejné rozpočty pocítia tlak na sociálne systémy a systémy dôchodkového zabezpečenia, k veľkým zmenám dôjde na strane poskytovateľov zdravotníckych služieb a v zdravotníctve vo všeobecnosti, zmeny vekovej štruktúry sa dokonca môžu odraziť nielen na sklone k úsporám ale i na investičnom správaní a risk manažmente. V tejto súvislosti sa demografická transformácia stáva dôležitým determinantom hospodárskych politík, od rodinnej politiky, migračnej politiky, politiky zamestnanosti a sociálnej politiky, až po citlivo vnímané súvisiace zmeny vo verejných financiách.

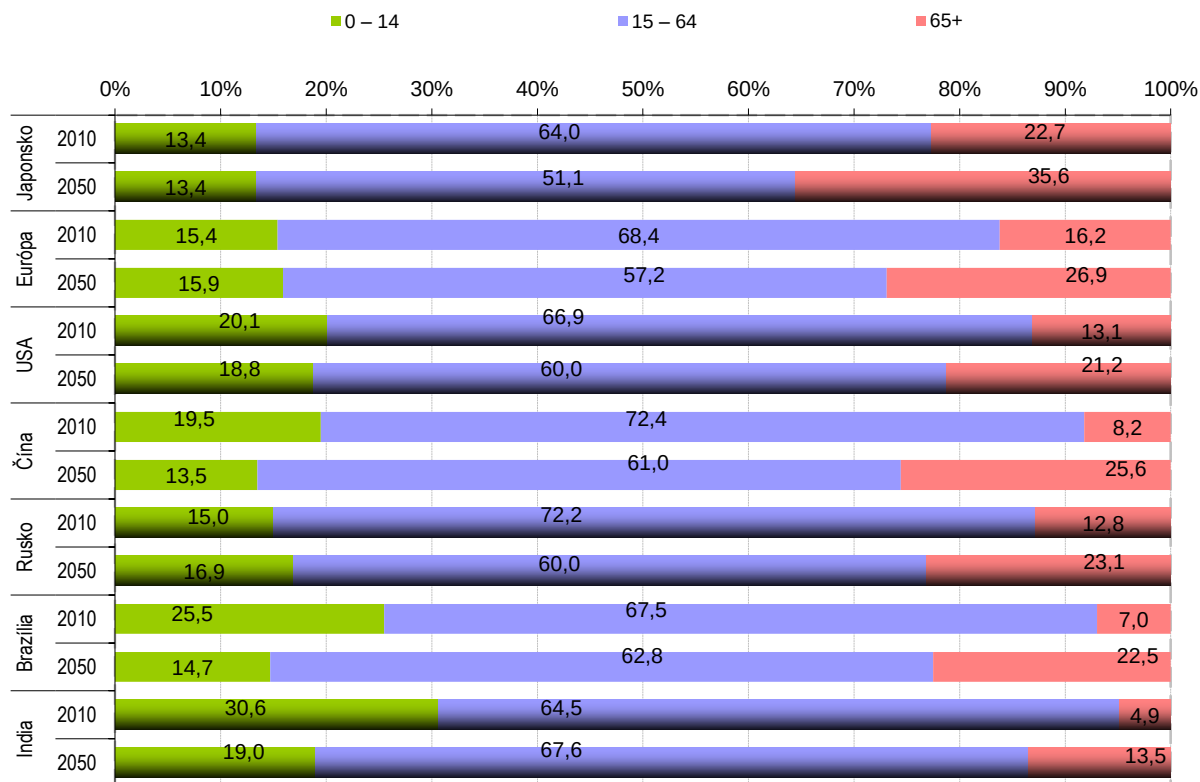
O mnoho menšia pozornosť sa však venuje celkom odlišnému aspektu spojenému s trendom populačného starnutia – príležitosti zvýšiť potenciál pre hospodársky rast v budúcich rokoch využitím vznikajúceho (a už existujúceho) strieborného trhu, teda podpore vývoja a predaja produktov a služieb určených pre potreby čoraz väčšej a silnejšej skupiny spotrebiteľov – seniorov. Výhoda demografických prognóz tkvie v ich relatívnej spoľahlivosti – zmenené

¹² Tým myslíme napríklad to, že okrem iných rastových faktorov, ktoré zohrajú kľúčovú úlohu (investície do vzdelania, infraštruktúry, produktívnych odvetví atď., v prípade ľudského faktora, resp. pracovnej sily, môže v rozvíjajúcich sa ekonomikách zohrávať vážnejšiu úlohu napríklad budúci vývoj produktivity, než veková štruktúra pracovnej sily alebo dokonca absolútny pokles produktívnej populácie).

trendy rodinného správania a úmrtnostných pomerov, ku ktorým dochádzalo v 20. storočí, umožňujú s pomerne vysokou mierou pravdepodobnosti identifikovať zmeny vo vekovom zložení populácií v najbližších desaťročiach. Ako sme ukázali v predošlých častiach tejto práce, k procesu starnutia dochádza vo všetkých hlavných ekonomických centrách, vo vyspelých ekonomikách tento proces už výrazne pokročil (najmä v krajinách kontinentálnej Európy a v Japonsku), v ekonomikách rozvíjajúcich sa regiónov nastupuje v rôznom čase, ale s o to väčšou intenzitou bude napredovať. I v krajinách, ktorých ekonomiky pocítia hlavnú vlnu populačného starnutia až po roku 2020 (čo môžeme priblížiť napríklad porovnaním indexov celkového zaťaženia, ktorému sa tiež venujeme v predošlých častiach), dochádza k procesu starnutia už dnes, dôkazom čoho je jednoduché porovnanie vekového mediánu v čase. Tento proces je nezvratný, jeho výsledkom bude vyšší podiel seniorov na celkovej populácii a nárast početnosti seniorskej populácie – pre ilustráciu uvádzame zhrňujúce porovnanie zmien zastúpenia detskej (v tomto prípade s ohľadom na rozvíjajúce sa ekonomiky považujeme za detskú zložku populáciu ohraničenú vekom 0 – 14 rokov), produktívnej a seniorskej zložky populácie v nami analyzovaných krajinách medzi súčasnosťou a koncom prognózovaného obdobia (graf 3.12).

G r a f 3.12

Zmena vekovej štruktúry populácií vybraných krajín medzi rokmi 2010 a 2050
(podiel hlavných vekových kategórií v %)

Poznámka: Označenie „Európa“ zahŕňa všetky európske krajiny, nielen členské štáty EÚ.

Prameň: Spracované podľa dát databázy OSN World Population Prospects; stredný variant (OSN, 2012b).

Do roku 2050 bude 331 mil. čínskych seniorov (vo veku 65 rokov a viac), 228 mil. indických seniorov, 85 mil. seniorov žijúcich v USA a niečo viac ako 50 mil. seniorov v Brazílii predstavovať nielen najväčšie populácie osôb nad 65 rokov na svete, ale i najväčšie potenciálne trhy pre uplatnenie produkcie striebornej ekonomiky. Z pohľadu Slovenska a krajín Európskej únie nejde len o krajiny s budúcou najpočetnejšou seniorskou populáciou a o ekonomiky s vysokým alebo zvyšujúcim sa podielom na tvorbe globálneho outputu, ale i o už dnes významných, resp. najvýznamnejších obchodných partnerov (z pohľadu ich podielu na exporte či importe EÚ, resp. SR). Potenciálny dopyt po striebornej produkcii v rozvíjajúcich sa ekonomikách rastie s rastom ich životnej úrovne, s prebiehajúcimi spoločenskými a hospodárskymi zmenami, ale závisí i od toho, ako sa vysporiadajú ony samé s procesom starnutia ich populácií. Uvedené porovnanie podielov hlavných vekových skupín na celkovej populácii doplnené o stručný pohľad na početnosť najväčších seniorských populácií v budúcnosti vypovedá o vekovom zložení a budúcom rozmere populácie seniorov, pre naše účely je však užitočné doplniť ho na tomto mieste o dve charakteristiky, ktoré dopomôžu ilustrovať ďalší aspekt dopytu po striebornej produkcii. Ide o mieru ekonomickej aktivity starších osôb nachádzajúcich sa vo veku približne na hranici legislatívou stanoveného veku odchodu do dôchodku a samotné porovnanie dôchodkového veku v nami analyzovaných krajinách.

T a b u ľ k a 3.2

Porovnanie ekonomickej aktivity osôb nad 60 rokov a dôchodkového veku vo vybraných krajinách

	Miera ekonomickej aktivity v %		Zákonný dôchodkový vek	
	muži	ženy	muži	ženy
Európa	18	10	60 – 67	59 – 67*
Východná Európa	20	11	60 – 65	55 – 62
USA	35	25	66	66
Japonsko	42	23	65	65
Čína	43	16	60	60
India	55	18	58	58
Rusko	18	9	60	55
Ukrajina	27	22	60	55
Brazília	44	21	65/60	60/55

* Mimo krajín východnej Európy, pre ktorú platí rozpätie 55 – 62.

Poznámka: Európa – geografický región (nie EÚ), vymedzené podľa OSN, priemerné hodnoty, resp. rozpätie.

Prameň: OSN (2012b); Population Ageing and Development 2012 Wall Chart, dáta o ekonomickej aktivite prevzaté z online databázy ILO z októbra 2011.

Zmyslom tejto práce bolo preukázať, že *existuje rastúci potenciál pre uplatnenie produkcie striebornej ekonomiky* nielen v rámci hraníc Únie, ale i u obchodných partnerov mimo európskeho teritória, a to tak z hľadiska demografického vývoja ako i ekonomických fundamentov – hospodársky vývoj v týchto krajinách, ich (rastúci) podiel na svetovom obchode či outpute spolu s porovnaním ekonomickej aktivity staršej populácie a zákonného dôchodkového veku reflektujú príležitosť, ktorá vzniká dôsledkom prebiehajúcej demografickej

transformácie, neposkytujú však úplný obraz o jej rozsahu. Detailnejšia analýza štruktúry príjmov a výdavkov podľa veku, ktorá hlavne determinuje potenciál dopytu po striebornej produkcii, bude predmetom ďalšieho výskumu v rámci projektu *APVV Strieborná ekonomika ako potenciál budúceho rastu v starnúcej Európe* a spolu s výsledkami ďalších etáp dotvorí obraz o tejto vznikajúcej jedinečnej príležitosti.

Ako príklad z praxe, ktorý odráža už dnešnú realitu, nám môžu poslúžiť skúsenosti z medzinárodného veľtrhu, prvého svojho druhu, konaného v máji 2012 v Šanghaji, pod názvom *China International Senior Services Expo* (bližšie informácie pozri He Dan, 2012). Jedným z vystavovateľov bola britská spoločnosť obchodujúca s bezbariérovými produktmi a výrobkami určenými pre starších a osoby s obmedzenou pohyblivosťou. Výrobky, ktoré pôvodne firma v 90. rokoch vyrábala s pomocou nákladovo konkurencieschopnejšej (lacnejšej) pracovnej sily v Číne a ktoré boli určené na predaj do Európy, dnes premiestňuje na rastúci čínsky trh a plánuje rozšíriť sieť predajcov v Číne. Iná, japonská spoločnosť špecializujúca sa na poskytovanie služieb starším na japonskom trhu, otvorila pobočku v Šanghaji s cieľom využiť svoje profesionálne skúsenosti z japonského trhu pri navrhovaní a spravovaní domovov pre seniorov v Číne. Podľa slov Lu Ying z čínskeho Ministerstva pre občianske záležitosti, čínska vláda samotná nikdy nebude môcť plne zabezpečiť pokrytie potrieb rapidne starnúcej čínskej populácie, v Číne sa vytvárajú v tejto súvislosti nové podnikateľské príležitosti – len trh so službami pre starších v Číne má potenciálny objem viac ako 450 mld. juanov. Minulá politika jednodetnej rodiny, vytrácajúca sa konfuciánska kultúra a slabo rozvinutá sieť zariadení inštitucionálnej starostlivosti o starších spôsobili, že objem hospitalizácií čínskych seniorov v nemocniciach rastie. Poskytovateľ takýchto služieb z Nového Zélandu porovnáva, že kým priemerná dĺžka hospitalizácie seniora z Nového Zélandu je 10 až 20 dní ročne, v Číne je to až 40 dní, čo stojí čínskeho seniora – spotrebiteľa v priemere 40 tisíc juanov. Čínska vláda hľadá spôsoby, ako umožniť svojim seniorom žiť v domácom prostredí s primeranou starostlivosťou – pekinská samospráva zaviedla kupónový systém pre obyvateľov nad 80 rokov, každý z nich dostáva kupóny v hodnote 100 juanov mesačne, ktoré môže využiť na každodenné služby alebo výpomoc. Podľa pekingskej samosprávy boli zatiaľ vydané kupóny v hodnote 940 miliónov juanov (tamtiež). Samozrejme podnikateľské príležitosti súvisiace s výdavkami odvíjajúcimi sa od životného cyklu, akými sú práve výdavky na zdravotnú a sociálnu starostlivosť pre starších, sú len jedným príkladom z mnohých. Čína je dobrým príkladom z viacerých dôvodov, ide jednak o úlohu akú zohráva v globálnej ekonomike a svetovom obchode, veľkosť jej trhu, najpočetnejšiu populáciu seniorov na svete, je to však zároveň rýchlo sa rozvíjajúca ekonomika, v ktorej dnes prebieha najdynamickejší proces starnutia (porovnanie sklonu kriviek vývoja vekového mediánu v grafe 3.9 v predošlej kapitole). Čína za 20 rokov dospela k demografickej štruktúre, ku ktorej sa britská či francúzska populácia dopracovali 60 až 70 rokov. Ekonomika ani spoločnosť nebola na tak dramatickú demografickú zmenu pripravená, len 2 % čínskych seniorov je umiestnených v domovoch pre starších ľudí kvôli ich nedostatočnej sieti a nepostačujúcim kapacitám, podľa čínskej vlády

potrebuje krajina v súvislosti s poskytovaním služieb starším 10 mil. kvalifikovaných sestier/pracovníkov, momentálne má len 100 tisíc, ľudia v produktívnom veku – ktorí zabezpečovali v mestách dostatok lacnej pracovnej sily, od ktorej dostupnosti bol čínsky hospodársky rozmach v nemalej miere závislý – sa vracajú z veľkých miest späť na vidiek, aby sa starali o svojich rodičov, nedostatok mladej pracovnej sily pociťuje čoraz viac firiem sídliajich v mestách. Prispôsobenie sa novej situácii si tak vyžiada zmeny v mnohých aspektoch, v pomere krátkom časovom horizonte, skúsenosti z iných krajín, obzvlášť krajín z regiónov, v ktorých už došlo k výraznej zmene demografickej štruktúry, pretavené do podnikateľských stratégií, tak môžu nájsť široké pole uplatnenia, od výroby a exportu špecializovaných produktov až po poskytovanie finančných služieb na mieru pre seniorskú populáciu.

Dopyt po špeciálnych produktoch či službách sa pritom nebude obmedzovať len na samotných seniorov, teda populáciu vo veku 65+, nesmieme zabúdať na fakt, že i samotná produktívna populácia (teda časť populácie s relatívne stabilnými príjmami) starne, čo môže tiež viesť k zmenám spotrebiteľských preferencií a vytváraniu ďalších príležitostí pre striebornú ekonomiku. Predmetom ďalšieho výskumu bude nielen identifikácia odvetví s najväčším potenciálnym prínosom plynúcim zo špecializácie produkcie a následne časti jej exportu za hranice EÚ, ale napríklad i opatrenia hospodárskych politík podporujúce rozvoj niektorých aspektov striebornej ekonomiky, obzvlášť v krajinách s existujúcimi intenzívnymi obchodnými vzťahmi s EÚ, resp. SR a zároveň rýchlo starnúcou populáciou. Problematika striebornej ekonomiky je pomerne novou témou, v Európe je prebiehajúca debata na tému striebornej ekonomiky v politickej rovine často krát previazaná s otázkami podpory zdravého a aktívneho starnutia a zachovania medzigeneračnej solidarity – výzva na zmenu spoločenského postoja k problematike starnutia zahŕňa definovanie tejto demografickej zmeny ako príležitosti pre hospodársky rast a sociálnu kohéziu, „strieborná ekonomika“ je v tomto kontexte často prezentovaná ako podpora a využívanie inovatívnych produktov, služieb a procesov pre seniorov a zároveň vytváranie multigeneračného pracovného prostredia a stimulov pre dlhší pracovný život, výsledkom čoho bude nielen zdravšie a aktívne starnutie európskych seniorov, ale i zníženie budúceho bremena produktívnej populácie a zachovanie medzigeneračnej solidarity (viac pre túto tému pozri napr. Ahtonen, 2012). Rastúca populácia starších vytvára dopyt po nových službách a produktoch od služieb personalizovanej starostlivosti po technológie a riešenia „priateľské k veku“, ktoré umožnia starším osobám zachovať si zdravý a čo možno najviac nezávislý život.

Intenzívnejšia propagácia tohto prístupu prebieha najmä s ohľadom na to, že rok 2012 bol vyhlásený za *Európsky rok aktívneho starnutia a solidarity medzi generáciami*, príprava konkrétnych dlhodobých opatrení a iniciatív (často vyžadujúcich spoluprácu vlád, regiónov, miest a podnikateľskej sféry) je zatiaľ prevažne v počiatočnom štádiu, niektoré projekty hlavne v rámci roku aktívneho starnutia boli na lokálnych úrovniach už spustené. Okrem už spomínanej siete *SEN@ER* (ktorá má dlhšiu históriu) môžeme ako príklad uviesť program *Silver Academy* (s pilotnými aktivitami v juhovýchodnom Anglicku a poľskom regióne Malopolska),

cieľom ktorého je rozvoj lokálnych malých a stredných podnikov zakladaných osobami nad 50 rokov, a tým podpora nielen profesionálnej sebarealizácie a aktívneho starnutia, ale i zvýšenie pracovných príležitostí pre starších ľudí. Projekt prebieha v rámci európskeho miniprogramu PEOPLE, ktorý má za úlohu podporu výmenu poznatkov a regionálnych skúseností s riešením dôsledkov starnutia populácie. Snahu o výmenu poznatkov i s partnermi za hranicami Únie dokumentuje napríklad spoločná konferencia Európskeho hospodárskeho a sociálneho výboru, Európsko-Japonského centra pre priemyselnú spoluprácu a Európskeho inštitútu v Japonsku, Kansai, na tému starnutia a nových podnikateľských príležitostí v Európe a Japonsku (*Ageing Populations and New Opportunities for Businesses in Europe and Japan*) z marca 2012. Konferencia teda vytvorila fórum pre výmenu príkladov dobrej praxe v krajinách, kde proces starnutia populácii zatiaľ pokročil najviac, a to v troch hlavných témach, starnutie a konkurencieschopnosť, starnutie a zamestnanosť a starnutie a inovácie – v tretej z nich prezentovali spoločnosti svoje podnikateľské skúsenosti z oblastí IKT riešení pre starších (telemedicína), asistenčných technológií a IKT služieb seniorom (technológie monitorujúce zdravotný stav na diaľku – z domu), či z oblasti robotiky, ale i športu a pod.

LITERATÚRA

ABDOVÁ, M. (2012): Vývoj ekonomiky Brazílie. In: OBADI, S. M. a kol.: Svetová ekonomika medzi rastúcimi rizikami a náznakmi oživenia. Zborník z konferencie k prezentácii monografie Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky: medzi stagnáciou a oživením. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 162 s. ISBN 978-80-7144-202-8, s. 36 – 45.

AHTONEN, A. (2012): Healthy and Active Ageing: Turning the “Silver” Economy into Gold. Policy Brief 12. marec 2012, Brusel: European Policy Centre (EPC).

DOVÁĽOVÁ, G. (2011): Strieborná ekonomika v domácej a svetovej literatúre. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, Working Papers č. 34 [online seriál]. ISSN 1337 5598.

Commission of the European Communities (1999): Towards a Europe for all Ages – Promoting Prosperity and Intergenerational Solidarity (COM(1999) 221 final). Brussels: EU COM.

Commission of the European Communities (2002): Europe’s Response to World Ageing – Promoting Economic and Social Progress in an Ageing World. A contribution of the European Commission to the 2nd World Assembly on Ageing (COM(2002) 143 final). Brussels: EU COM.

Commission of the European Communities (2005): Green Paper: Confronting Demographic Change: A New Solidarity Between the Generations (COM(2005) 94 final). Brussels: EU COM.

Commission of the European Communities (2006): The Demographic Future of Europe – from Challenge to Opportunity (COM(2006) 571 final). Brussels: EU COM.

Commission of the European Communities (2009): Dealing with the Impact of an Ageing Population in the EU (2009 Ageing Report) (COM(2009) 180 final). Brussels: EU COM.

Council of the European Union (2007): Opportunities and Challenges of Demographic Change in Europe: The Contribution of Older People to Economic and Social Development (6216/1/07 SOC 59). Brussels: Council of the EU.

European Commission & Eurostat (2011): Demography Report 2010 – Older, More Numerous and Diverse Europeans. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISSN 1831-9440.

Eurostat (2011): Active Ageing and Solidarity between Generations. A Statistical Portrait of the European Union 2012. Luxembourg: Publications Office of the European Union. ISSN 1830-7906.

Eurostat (2012): Databáza dostupná online <<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>>.

HE DAN (2012): Aging Populace Gives Birth to Growing Market. China Daily, 19. mája 2012 <usa.chinadaily.com.cn>.

CHAWLA, M. – BETCHERMAN, G. – BANERJI, A. (2007): From Red to Gray. Washington DC: The World Bank, 271 s. ISBN 978-0-8213-7129-9.

JACKSON, R. – HOWE, N. – NAKASHIMA, K. (2011): Global Aging and the Future of Emerging Markets. Washington: Center for Strategic and International Studies. Everest Capital, 2011.

MMF (2012): World Economic Outlook. Growth Resuming, Dangers Remain. Washington: International Monetary Fund, apríl 2012. ISBN 978-1-61635-246-2.

LANZIERI, G. (2011): The Greying of the Baby Boomers. Statistics in focus 23/2011, 1-11.

OBADI, S. M. (2012): Globálne ekonomické aktivity vo vybraných regiónoch. In: OBADI, S. M. a kol.: Svetová ekonomika medzi rastúcimi rizikami a náznakmi oživenia. Zborník z konferencie k prezentácii monografie Vývoj a perspektívy svetovej ekonomiky: medzi stagnáciou a oživením. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, 162 s. ISBN 978-80-7144-202-8, s. 9.

OGAWA, N. (2005): Population Aging and Policy Options for a Sustainable Future: The Case of Japan. Trends and Problems of the World Population in the XXI Century. Rome, December 2005, s. 369 – 410. ISSN 0016-6987.

PÁLENÍK, V. (2009): Strieborná ekonomika ako možné exportné zameranie slovenskej ekonomiky: aktuálna situácia a potenciál. Bratislava: Ekonomický ústav SAV, Working papers č. 16 [online seriál], s. 1 – 40. ISSN 1337-5598.

ŠÚ SR (2012): Údaje o zahraničnom obchode SR. Dostupné online na <www.statistics.sk>.

OSN (2010): World Population Ageing 2009. Odbor pre hospodárske a sociálne záležitosti – UNDESA, Population Division, New York: UN, 73 s. ISBN: 978-92-1-151468-1.

OSN (2012a): UN COMTRADE – United Nations Commodity Trade Statistics Database. Online databáza dostupná na <comtrade.un.org>.

OSN (2012b): World Population Prospects. Online databáza dostupná na <<http://esa.un.org/unpd/wpp/Excel-Data/population.htm>>.

TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍK

Demografické procesy (population processes) – demografické udalosti určitého typu sledované ako hromadný jav, napríklad pôrodnosť, úmrtnosť, migrácia.

Prirodzený pohyb obyvateľstva (natural population change) – zmeny v stave obyvateľstva ovplyvnené procesom reprodukcie; nazývané tiež populačná zmena.

Prirodzený prírastok (natural increase) – pozitívny rozdiel medzi počtom živonarodených a zomretých; záporný rozdiel sa označuje ako prirodzený úbytok obyvateľstva; prirodzený prírastok spolu s migračným saldom tvoria celkový prírastok obyvateľstva.

Úhrnná plodnosť (total fertility rate) – priemerný počet živonarodených detí pripadajúcich na jednu ženu počas jej reprodukčného obdobia (za predpokladu zachovania rozloženia mier plodnosti daného kalendárneho roka).

Pôrodnosť (natality) – rodenie detí ako hromadný demografický jav.

Záchovná hodnota (replacement level) – úroveň úhrnnej plodnosti, pri ktorej je zabezpečená jednoduchá reprodukcia populácie.

Stredná dĺžka života (pri narodení) (life expectancy at birth) – počet rokov, ktoré v priemere prežije narodená osoba pri nezmenených úmrtnostných pomeroch; označované tiež ako očakávaná dĺžka života.

Produktívny vek (productive age) – vek, v ktorom je väčšina obyvateľstva ekonomicky aktívna (20 – 64 rokov).

Hrubá miera úmrtnosti (mortality rate) – počet zomretých k strednému stavu obyvateľstva (obyčajne na 1 000 obyvateľov, za rok).

Migračný prírastok (net migration) – pozitívne migračné saldo, pozitívny rozdiel medzi počtom prisťahovaných a počtom vystáňovaných osôb (označované tiež ako čistá migrácia, resp. jednoducho ako migračné saldo).

(Očakávaná) Dĺžka života prežitého v zdraví (healthy life years) – kombinuje vývoj mortality (úmrtnosti) s vývojom morbiditu (chorobnosti), získava sa z vekovo špecifických zdravotných stavov a vekovo špecifických úmrtností; označované tiež ako stredná dĺžka života v zdraví.

Hlavné vekové skupiny (main age groups) – vekové kategórie obyvateľstva vymedzené podľa ich vzťahu k ekonomickej aktivite, predproduktívny vek obvykle ohraničený intervalom 0 – 14, resp. 0 – 20 rokov; produktívny vek 15 – 64, resp. 20 – 64 rokov a poproduktívny vek 65 rokov a viac.

Starnutie zdola (ageing at the base, fertility dominated ageing) – starnutie populácie v dôsledku znižovania pôrodnosti.

Starnutie zhora (ageing at the summit, mortality dominated ageing) – starnutie populácie v dôsledku predlžovania života.

Index závislosti starších (old-age dependency ratio) – počet osôb v poproduktívnom veku k počtu osôb v produktívnom veku, nazývaný tiež index závislosti starších ľudí.

Index závislosti mladých ľudí (young-age dependency ratio) – počet osôb v predproduktívnom veku k počtu osôb v produktívnom veku.

Index celkového zaťaženia (economic dependency ratio, total dependency) – počet osôb v predproduktívnom veku a poproduktívnom veku k počtu osôb v produktívnom veku; nazývaný tiež ako index ekonomického zaťaženia.

Vekový medián (median age) – tiež medián veku, teda vek, ktorý rozdeľuje populáciu na dve rovnako početné polovice.

Demografický prechod (demographic transition) – tiež druhá demografická revolúcia, zmena reprodukčného správania charakteristická poklesom pôrodnosti, zmenou rodinného správania a zmenou spoločenských hodnôt; prebieha v moderných spoločnostiach po prvej demografickej revolúcii, ktorú sprevádzal súčasný pokles úmrtnosti a pôrodnosti.

Index starnutia (ageing index) – index publikovaný OSN, počet osôb poproduktívneho veku, v tomto prípade 60 rokov a viac, na 100 osôb vo veku menej ako 14 rokov.

Demografická dividenda (demographic dividend) – demograficko-ekonomické vyjadrenie konkrétnej fázy demografického prechodu, v ktorej je veková štruktúra populácie priaznivá pre hospodársky rozvoj; dochádza k nej v prípade výrazného nárastu produktívnej (aktívnej) časti populácie za súčasného poklesu detskej zložky (ako následku poklesu pôrodnosti) predtým, než dôjde k výraznejšiemu nárastu poproduktívnej zložky (v dôsledku prechodu silných produktívnych ročníkov do poproduktívneho veku). Využitie demografickej dividendy pre ekonomický rast nie je automatické, závisí od mnohých ďalších faktorov.

Pojmy sú uvedené v poradí, v akom sa po prvý krát objavujú v texte.

Vysvetlenie viacerých pojmov je voľne inšpirované demografickým slovníkom (Jurčová, D., 2005: Slovník demografických pojmov. Bratislava: INFOSTAT – Výskumné demografické centrum, ISBN 80-85659-40-9).